

Csak olvasótermi
használatra!

C
841

BÁRDOS ISTVÁN
PÉCS RÉGI NÉMET
UTCANEVEI

1933

DANUBIA KÖNYVKIADÓ, PÉCS

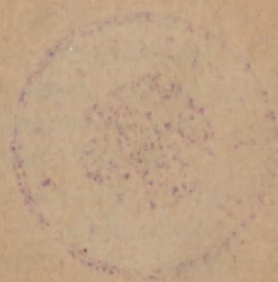
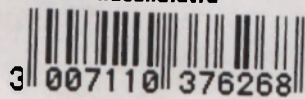
PÉCS RÉGI NÉMET
UTCANEVEI

161

ÍRTA

BARDOS ISTVÁN

Csak helyben
használatra

37626

1 9 3 3

DANUBIA KÖNYVKIADÓ, PÉCS

2-

SPECIMINA DISSERTATIONUM FACULTATIS PHILOSOPHICAE REGIAE
HUNGARICAE UNIVERSITATIS ELISABETHINAE QUINQUEECCLESIENSIS

42

SCHRIFTEN AUS DEM DEUTSCHEN INSTITUT
HERAUSGEGEBEN VON THEODOR THIENEMANN

1. Helga Hajdú: Lesen und Schreiben im Spätmittelalter. 1931.
2. Kardos Emilia: A pécsi német sajtó és színészet története. 1932.
3. Bárdos István: Pécs régi német utca nevei. 1933.

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA RT. PÉCSETT

ELŐSZÓ.

A régi pécsi utcanevek olyan időbe vezetik vissza az olvasót, mely a mai Magyarország kialakulásának útját jelölte meg. Ebben az időben indult meg a töröktől szétdőlt, kifosztott hazánk hosszú évtizedekre kiható restaurációja.

A német utcaneveknek felbukkanása városainkban természetes következménye volt annak, hogy az új lakók között igen sok volt a németajkú. Az ó-hazára való élénk emlékezés gátolta a bevándorlóknak az új hazához és ennek lakóihoz való asszimilálódását s ezért önkénytelenül a régi mederben folytatták az új környezetben is egyéni és társadalmi életüket. A teljes asszimilálódás csak több generáció után ment végbe s vele csaknem párhuzamosan a régi német utcanevek is eltűntek.

A mai kor embere előtt ezek a régi német utcanevek — keletkezésük helyének és idejének körülményeit tekintve — kuriózum voltak nál fogva érdekesek, mint ahogy a török utcanevek sem hagynák közömbösen az érdeklődőt, hiszen ezek a régi elnevezések hazánk történetének egy-egy fejezetéhez szolgálnak újabb dokumentumokat.

A bécsi Hofkammerarchiv és Kriegsarchiv, valamint az Országos Levéltár az utcanevek szempontjából nem igen nyújtott számottevő anyagot, amennyiben az ott található conscriptiók inkább csak a város lakóinak számát, vagyoni állapotát tüntetik fel különböző korokban az utcanevek megjelölése nélkül. A Kriegsarchiv-ban található régi pécsi térképek sem adtak közelebbi útbaigazítást. Ez a negatív eredmény vezetett a pécsi városi levéltárba. Az itt talált telekkönyv bőven kárpótolt a többi forrás hiányaiért. Kár, hogy a telekkönyv egykori szerzője nem tüntette fel az összeírás idejét. Hogy ezt pontosan megállapíthassam, áttanulmányoztam az 1707—1770. évekről vezetett tanácsülési jegyzőkönyveket. A bennük itt-ott előforduló utcaelnevezések pontosan megegyeznek a telekkönyv utcaneveivel; a lokalizáció szem-

pontjából azonban csak a telekkönyvben közölt utcanevek jöhettek tekintetbe.

A helymegállapításnál abból a feltevésből indultam ki, hogy az akkori utcák fekvése és iránya nagyjában egyezik az 1777. évi városi térképen feltüntetett utcák helyzetével. Ezután a kiinduló pontnak, a telekkönyvben Nesselrode püspök 1. számmal jelölt házának helymegállapítása volt az első feladat. Ez, amint a többszörös összehasonlítás és egyeztetés után kiderült, körülbelül a mai Emericanum fiúnevelőintézet helyén volt. Az első fix pont után a többi folytatólagosan bejegyzett ház, illetőleg telek lokalizációja aránylag könnyű feladat volt, mivel a telekkönyv írója az egyes házak leírásánál a szomszédok neveit is — és pedig a négy világtáj irányában — felemlíti. Amennyiben a ház egyik oldalon utcával volt határos, az utca nevét is bejegyzte. Éppen ebben rejlik a telekkönyv főértéke az utcanevek szempontjából.

Az 1777. évi városi térkép és a telekkönyv adatai alapján rekonstruált régi térkép az utcák mai helyzetét tekintve nem nagy eltéréseket tüntet fel. A régi utcák topografiai helyzete megfelel a mainak s eltérés csak annyiban van, hogy azóta több új utca keletkezett.

A fent vázolt módon rekonstruáltam a budai és szigeti külváros régi térképét is az utcanevekkel együtt.

Ezúton mondok köszönetet mindazoknak, akik útbaigazításaikkal és szíves tanácsaikkal segítettek munkámban.

I. PÉCS VÁROS TELEPÍTÉS- TÖRTÉNETÉRŐL.

Budának és Pécsnek a törököktől való visszafoglalása szoros összefüggésben áll egymással, minthogy a főváros bevétele egyszersmind az első lépés volt a török uralomnak a déli részeken való letörésére is. A két vezér — lotharingiai Károly és bádeni Lajos — nem sokáig várt a hadjárat folytatásával: még ugyanazon évben (1686) szétesztott hadsereggel vonult tovább Szeged, illetőleg Simontornya és Pécs felé.

Bádeni Lajos herceg a tél beállta előtt, október 16-án érkezett a város falai alá. A város körfala semmi különösebb akadályt nem gördített a bevétel elé, mert már Zrinyi téli hadjárata alatt (1664) és később közvetlenül a város végleges visszafoglalása előtt — Makár hadnagy csapatai által is feldúlva — nagyobb részt romokban feküdt. A lakosság már a felszabadító hadsereg jöttének hírére minden ellenállás nélkül a belső várba vonult vissza. Az ostrom nem tartott sokáig. Négy nappal később: október 21-én a török vízhiány miatt kénytelen volt feladni a harcot. Ezzel Pécs és környéke végleg megszabadult a török fennhatóság alól.

A város már a török uralom alatt is meglehetősen népes lehetett. Buonviri megállapítása szerint körülbelül 10.000 ember volt az ostrom alatt a belső várban összezsúfolva. A többnyire idegen elemekből álló lakosság egy részét a határra toloncolták, a másiknak: a katonaságnak szabad elvonulást biztosítottak a szomszédos Szigetre, amely 1690. január 10-ig még török erődítmény maradt.¹

A visszafoglalás után a császári udvari kamara vette birtokába a várost. A telepítést rövid időn belül el kellett kez-

¹ Várady Ferenc: Baranya múltja s jelene. Pécs, 1898. II. 480—482. l.

denie, mert igen sok ház, sőt egész utcák feküdtek romokban s a lakosságnak hire-hamva sem volt.

*

A német telepedés nyomai már az 1181. évben kimutathatók. Egy III. Béla királytól származó okmányban néhány pécsi német származású polgár neve olvasható, kik egy Szőlős nevű birtok eladásánál, mint tanúk szerepelnek: *Hermann*, maior hospitum, fia *Ent*, azonkívül *Mat*, *Marovit*, *Carnoldin*, *Michael*, *Philipp*, *Pousa*, *Johann Rudlep*, Priester von *Burgad* stb.²

Egy 1460-ból fennmaradt dokumentum amellett tanúskodik, hogy a pécsi németek egy oltárhoz (altare theutonico-*corum*) voltak beosztva, amelynél anyanyelvükön hallgathattak prédikációt. Az oltár „rectora” névszerint Simon pap volt.³

Érdekes bepillantást nyújtanak az akkori viszonyokba a magyar- és németszármazású karmelita szerzetesek között ezidőtájt keletkezett súrlódások. A magyarszármazású szerzetesek, Jacob *Herbel* priorsága után, kit a provinciális 1451-ben helyezett a pécsi karmeliták élére, protestáltak az ellen, hogy a jövőben újból német ember legyen a priorjuk. A közben leküldött új priort a város sem fogadta.⁴ Mindennek azonban nem sok foganatja volt, mert 1462-ben mégis németszármazású ember: *Frank* Konrád tölti be a priori tisztet.⁵ Addig is — több mint egy évtizeden keresztül — a viszálykodások nem szüntek, sőt gyakran dúrva tettelegességek is fajultak, amint ezt az akkori ágostonrendű pécsi suffragan: *Huendler* Vitus panaszos leveléből olvashatjuk.⁶

Huendler Vitus — származására nézve erdélyi szász — kétségtől az akkori idők emberének egyik legérdekesebb

² Haas Mihály: Gedenkbuch der k. freien Stadt Fünfkirchen. Fünfkirchen, 1852. 100. l.

³ Várady: id. m. II. 346. l.

⁴ Jos. Koller: Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum, Tomus IV. Posonii, 1796. 265. l.

⁵ U. o. 270. l.

⁶ U. o. 266. l.

típusa. 1447-ben szentelték fel bodoni püspökké, azonban, mivel ez csak pusztai cím volt, tevékenységét Pécsen fejtette ki. Költői vénájáról tesznek tanubizonyságot híres, német nyelven írt bölcselkedő tartalmú mondásai, melyeket Koller Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum című művében tett közzé.⁷

Béccsel és szülőföldjével: Erdéllyel állandó összeköttetésben állt. Irataiból kitűnik, hogy egy bizonyos Konrad Saxot (conclivis civitatis 5. Ecclesiensis) Bécsbe, Blasius Weyskampot — ugyancsak pécsi polgárt — pedig Szebenbe (Hermannstadt) küldött.⁸

1460 körül fordul elő a régi iratok között utoljára a püspök neve. Minden valószínűség szerint Pécsen temették el.

A mohácsi csata utáni (1526) feljegyzések még egyszer megemlékeznek a pécsi németekről. Ferdinánd mellett igyekeztek pártot alakítani János királlyal szemben. Egy 1528-ból való okmány felemlíti, hogy az akkori német bíró: Wolfgang Schweiler Ferdinándtól a város számára néhány kedvezményt is kieszközölt. Véglegesen azonban csak 1541-ben csatlakozott a város Ferdinánd pártjához. Ezzel Pécs további sorsa végleg meg lett pecsételve. 1543-ban Szolimán, mint János király szövetségese, elfoglalta a várost.⁹

Pécs németiségéről a török idők alatt közelebbi adatot nem találunk. Valószínű, hogy a hosszú ideig tartó elnyomás alatt — bírák, vezetők nélkül — lassan szétszéledtek.

*

Az új telepítési munkálatoknál a császári udvari kamara különösen két dolgot tartott szem előtt. A házak és birtokok felosztásánál egyrészt megfelelő ellenértéket igyekezett biztosítani a maga számára, másrészt a várost és környékét oly elemekkel telepítette be, kiknek az osztrák császári házhoz való hűségében feltétlenül megbízhatott. E célra a német iparosokat és kézműveseket találta a legmegfelelőbbeknek.

⁷ U. o. 295. l.

⁸ U. o. 294., 327. l.

⁹ V á r a d y: id. m. II. 397., 414. l.

Az első telepesek tehát szükségszerűen iparos családokból állottak, akik valószínűleg egy nagyobb csoportban — az osztrák állami hivatalnokokkal együtt — jöhettek.

Helyzetük a magyar és horvát nemzetiségű telektulajdonosokkal szemben sokkal könnyebb volt. I. Lipót a város államjogi helyzetét egy leiratban úgy rendezte, hogy a német telepeseknek a házhelyek, illetőleg házak felbecslése után azok értékének csak egyharmadát kellett fizetniök. A magyar és horvát telepesek ezzel szemben az egész árat, vagy annak kétharmadát fizethették. Minden házra, ha az építés költségei több mint 1000 forintra rúgtak, 5 évre adómentességet kaptak stb.¹⁰

Nemsokára — a 17. század nyolcvanas éveiben — elkészül az első conscriptio, melynek szerzői Vincens Keresztély és Nagy György László voltak. Az összeírás munkálatait Nagy csaknem teljesen Vincensre bízta, aki, mivel nem beszélt magyarul, az előtte idegen neveknél teljesen önkényes írásmódot használt. Először a városhoz tartozó szőlőhegyekre került a sor s csak azután az utakra és az utcákra, melyek még török nevekkel voltak megjelölve. Az első conscriptio adatai szerint a városban csupán 180 család tartózkodott: vegyesen magyarok és horvátok, akik még a török uralom alatt telepedtek itt le.¹¹

Lassanként azonban mind többen és többen kezdtek visszazálingózni, akik állásuknál fogva, vagy okmányok alapján még valamelyes igényt tartottak a régi birtokokra.

A török idők utáni első pécsi püspök s egyúttal Baranya vármegye főispánja: Radonay Mátyás Ignác már közvetlenül a második mohácsi csata után (1687. aug. 12.) érkezett meg a kanonokokkal együtt. A régi püspöki javakat lefoglalta s földesúri jogainak ismét érvényt igyekezett szerezni. Ez azonban többszörös viszálykodásra és gyűlölködéssre vezetett a püspök, valamint Vincens Keresztély és Vecchy gene-

¹⁰ Visy László: Pécsi nemzeti casino története, Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület Értesítője. 1928.

¹¹ V á r a d y: id. m. 497., 500. l.

ralis¹² között, minthogy a földesúri jogokat hivatalosan még nem hagyták jóvá.¹³

A püspök földesúri jogait I. Lipót csak 1703-ban ismerte el s a várost gróf Nesselrode püspöknek, mint földesúrnak adományozta. Ezzel szemben a pécsi püspöknek már 1697-ben 200 forintot kellett adó fejében a császárnak fizetnie.¹⁴

Addig is azonban a város betelepítése nagy vonásokban már befejeződött. A nagyobb telkeket és birtokokat a hivatalnok osztály (Standtspersonen) között osztották fel. Makár János, aki a város visszafoglalásánál szerzett érdemeket, több birtokot kapott: a belvárostól nyugatra nagykiterjedésű szőlőhegyet, mely máig is nevét viseli, délkeletre ugyancsak a „Baschamalom“ elnevezésű szőlőbirtokot, azonkívül több házhelyet a város területén.¹⁵

Vecchy generalisnak a ferencrendi szerzetesek kolostora közelében volt egy terjedelmes háztelke, a szigeti, siklósi s a budai kapuk előtt több rétje és legelője.

A ferencrendiek már 1687-ben visszajöttek s ismét birtokukba vették elhagyott, régi rezidenciájukat, amely már akkor a mai helyen: a város délnyugati részében, a régi körfalon belül terjedt el. A többi három szerzetesrend: a jezsuita-, dominikánus- és pálosrend is visszakapta a régi birtokokat.

Főbb telket foglaltak le az állami épületek számára is. (Salzhaus, Posthaus, Saliterhaus stb.)

A 17. század vége felé még egy nagyobb német telepesekből álló csoport érkezéséről van tudomásunk.¹⁶ Az új tele-

¹² Vecchy, mint badeni Lajos követe Daun gróffal együtt hadnagyi rangban jött először Pécsre. A város központja volt az akkor még török Szigetvár ellen irányuló katonai hadműveleteknek. 1690-ben már generalisa a császári hadaknak. Ebből az évből származó okmány ugyanis, mely Vecchy pécsi birtokainak összeírását tartalmazza, már e címmel említi. Szőnyi Ottó: Adalékok Pécs régi helyrajzához, Pécs-Bar. m. Múz. Egy. Ért. 1910.

¹³ Kápolnay Zsigmond: Vecchy tábornok s a pécsi polgárság a XVII-ik század végén. U. o. 1909.

¹⁴ Haas: Gedenkbuch, 67. l.

¹⁵ U. o. 65. l. A házhelyre vonatkozólag. V. ö. Grundbuch, 1725. 182. l.

¹⁶ U. o. 67. l.

pések Németország Schwaben nevű tartományából jöttek. Letelepedésük után — 1691-ben — Vecchy generalis megengedi nekik, hogy kebelükből külön német bírát választ-hassanak, aki a tanácsüléseknél is jelentős szerepet játszott.

Még ezt megelőzőleg 1686. novemberétől 1688. november elscjéig — mint H a s említi — egyszerre 2200 törököt és arianust kereszteltek meg. A következő évben is körülbelül 44-en tértek át a római katolikus hitre.

A fenti adat természetesen a vidékre is vonatkozhat, mert nem valószínű, hogy a török és rác népesség egymagában közvetlenül a város visszafoglalása után ekkora gyarapodást tudott volna felmutatni.

A hittérítő munkálatok a kath. lelkészek, különösen a jezsuiták részéről oly buzgón folytatódtak, hogy már 1692-ben a város polgársága ünnepélyes fogadalmat tett, mely szerint más felekezetűek, mint római katolikusok nem vehetők fel a város polgárai sorába; amennyiben továbbra is a város falain belül óhajtanak maradni, mint pl. a rácok, a katolikus hitre kell áttérniök.¹⁷

¹⁷ „Nos Judex, Senatus, et Civitas Quinque Ecclesiensis vovemus coram Beata semper Virgine Dei Genitrice Maria, totaque Curia Coelesti, Deo omnipotenti, et promittimus eodemque Voto omnes Successores et heredes nostros utriusque sexus universos in perpetuum inrefragibiliter obligamus ac obstringimus: Quod in Civitate Quinque-Ecclesiensi, eiusdemque suburbiis, terris et territoriis aut et iam Dominio subiectis, subiectis et Bonis, et fundis universis, nullum Lutheranum, Calvinistam, Schismaticum, Arianum, Judaeum, paganum, aut quemcunque, quomodo-cunque, a Fide Orthodoxa Romano Catholica et Apostolica alienum permanentem et stabiliter degere et cohabitare passuri, aut toleraturi sumus. Vovemus etiam et Deo omnipotenti promittimus, quod nec Filios, aut Filias nostras haereticis, et a fide Orthodoxa Romano Catholica alienis matrimonio jungi, et sociari (sub poena exhaereditationis ipso facto incurrendae) patiemur, et concedemus. Quod si vero casu, quo familia quae-piam a Romano Catholica Fide aliena, sese obsequiis stiterit, intraque spatium duorum mensium, Romano Catholicam Fidem non fuerit amplexa, nullo habito respectu, a Civitate nostra, aut territoriis universis, excludemus... Hoc votum in die anniversario semper renovaturi sumus, nec patiemur in Magistratus innovatione: quempiam in Judicem et Magistratum assumi, nisi prius specialiter, ante inaugurationem hoc Votum emittat, et renovet. Insuper si quem a fide Orthodoxa Romano Catholica alienum latere quis sciverit, illum Episcopo, Parocho, et Magistratui defe-

Az egyetértés azonban nem sokáig maradt zavartalan: hamarosan — már egy évvel a fogadalomtétel után — súrlódások keletkeztek a katolikusok és a nemrég megtért schismatikuskok között. Maga a püspök is panaszkodik az óhitűek eskűszegése miatt. Ennek következménye volt, hogy a népesség egy részének el kellett hagynia a város területét. A kitasított lakosság Ürög felé vonult s nem messze a várostól egy községet alapított, melynek még ma is Rácváros — Raitzenstadt — a neve.^{17a}

Számszerint mennyit tehettek ki, az adatok hiánya miatt sajnos nem állapítható meg. A szétválás mindenesetre nem jelentett a lakosságban pótolhatatlan veszteséget, mert az 1698. évi conscriptióban összesen 627 pécsi polgár neve olvasható. A házakat is szorgalmasan építik újra. A conscriptio idejében a város területén már 352 ház áll teljesen készen felépítve.¹⁸

Rendezett viszonyokra mutat az a körülmény is, hogy ugyanabban az évben (1698) már az első vármegyei gyűlés egybehívására gondolhattak.¹⁹

A város nyugodt továbbfejlődése azonban ekkor még nem volt biztos a forrongó hangulat miatt, mely ezidőtájt (1704) országszerte érezhető volt.

A Rákóczi-mozgalom hullámai egész Pécsig is eljutottak. Ez azonban Pécs városára nézve nem volt kedvező kimenetelű.

rat. Actum in L. Regiacque Civitatis nostrae Quinque-Ecclesiensis Societatis Jesu Templo Feria II. Paschatis 1692.

Matthias Ign. Radanay Episcopus et supremus Comes 5 Ecclesiensis m. p.	
Fabianus Cserdy Judex 5 Eccl.	Joh. Ketskemethi +
Francisc. Stipanich, Assesor et Notar.	Paul. Siavsevich +
Andreas Hadik Ass. +	Joh. Chuleka +
Franc. Bartha m. p. Ass.	Bonav. Jankovich +
Paul Tárnóczy m. p.	Georgius Ziorto +
Mich. Potoluki +	Joh. Ketskemeti +

A i g l Pál: Historia brevis venerabilis Capituli cath. Eccl. 5. Ecclesiensis, 1838, Quinque Ecclesiis 172—173. l.

^{17a} V á r a d y: id. m. II. 510—511. I.

¹⁸ Bécsi Hofkammerarchiv. Tabula Conscriptionis Facultatum Civium Civitatis 5. Ecclesiensis in Anno 1698. facta.

¹⁹ A n g y a l Pál: Baranya vármegye a török hódoltság után. Pécs-Bar. megy. Múz.-Egy. Ért., 1908.

Politikai szempontból a lakosság túlnyomó része a kurucok szemében mégis csak „labanc” volt: megbízhatatlan elem, amely természetesen az osztrák császári ház mellett foglalt állást.

A kurucok február 1-én értek Pécs elé. A város bevétele árulás folytán könnyűszerrel ment végbe. A győzelmet az első napokban irtózatos vérfürdő követte; egykorú adatok szerint mintegy 800 holttest hevert szanaszét a városban. A megszállás és kizsákmányolás hat hétig tartott: a kurucok húsvét másnapján hagyták el a várost, amikor a rácok közelétől tudomást szereztek.

Herberstein osztrák generális vezérlete alatt márc. 26-án valóban jött is a rác katonaság. A pópák által felizgatott horda azonban még nagyobb pusztítást vitt végbe a városban, mint az előbbi kuruc hadsereg. A gyűlölet oka az 1693. évi eseményekben keresendő. A száműzött pécsi illetőségű rácok hitsorsosaikkal szövetkezve elérkezettnek látták az időt, hogy magukat a sérelmekért megbosszulhassák. Herberstein teljesen tehetetlen volt velük szemben. A templomokat, kolostorokat, középületeket felgyújtották; papokat, sőt védtelen asszonyokat s gyermekeket gyilkoltak halomra. E tűzvész alkalmával pusztultak el a régi városi levéltár aktái is. Tűzzel-vassal elpusztítottak mindent, amit a kurucok még megkíméltek.^{19a} Találón írja róluk Koller Ferenc, a pécsi jezsuiták főnöke Szigetvárról keltezett levelében, melyben provinciálisának tüzetesen beszámol a kuruc és rác harcok eseményiről: „*Rebelle egerunt deterius Turcis, Rasciani vero deterius Tartaris . . .*”²⁰

1708-ban még egyszer megkísérelték a kurucok a város falait észak felől áttörni, a kísérlet azonban ezuttal meghiúsult.

Ettől az időtől kezdve háborús zaj többé nem háborgatta a város nyugalmát. A csendes továbbfejlődés útja biztosítva volt. Az óriási veszteséget csakhamar pótolta a polgárok szorgalma. A szőlőművelés, ipar, kereskedelem messze vidé-

^{19a} Hodinka Antal: Négy egykorú jelentés az 1704-i pécsi rác dúlásról. Pécs, 1932.

²⁰ Koller: id. m. Tom. VII. 205. l.

ken ismertté tette a város nevét. A népesség évről-évre nagyobb gyarapodást mutat. Nagyban hozzájárultak ehhez a vidékről, illetőleg Ausztriából és a német hercegségekből érkező újabb települők is.

A Rákóczi-harcok utáni újabb települőkről igen sok adatot találunk az 1707—1740. évi tanácsülési jegyzőkönyvekben. A legtömegesebben érkező új települőkre vonatkozó adatokat az 1707. évi jegyzőkönyvből idézzük:²¹

Sessio den 14 xber 1707. Nach Specificirte alte bürger haben in folgenden Mthen und Tagen das bürgerliche Jurament abgeleget, als: Stephan Peinthal, Sebastian Rannes, Paul Petrovich, Georg Egerer, Török Jansy, Gregor Ledich, Paul Szygethvary und Caspar Pischpeckh, Ubinacz Ivan, Stipan Baglear, Georg Jelich, Fabian Cserdi, Tombolj Misko, Szabó Marko, Michael Potorluki, Juro Szaftzovich, Franz Eberhartinger, Adam Scheniz? den 30. Marty.

Miklos Gergenich, Franz Szombory, Szabó Mihok, Szabó Jacob, Andreas Friederich den 13. May.

Jacob Lyssy?, Barbir Janos od. Csernevich, Martin Bulaich den 6. Aprilis.

Mathias Spoliar, Franz Szyly, Simon Hayduk, Paul Csanaczia, Georgius Zulanczia, Gabriel Schiller, Gregorius Mesner den 13. April.

Szabo Peter, Nikolaus Mattkovich, Szabo Ivan, Leonhardt Rannes, Csultar Peter den 6. May.

Kincze János, Hannß Reimer, Joh. Georg Juglitsch, den 18. dito. Urban Baumann den 25. dito.

Barbier Mihal, Joh. Haselbacher, Sziarto Jurko, Jacob Budinkiez den 3. Juny.

Ferners seindt in diesen 1707-te Jahr Neue bürger an- und aufgenommen ins Jurament gezogen worden, als: Johann Michl Keller von Rottenbuch aus Bayern gebürtig seiner Profession ein Leib- und Wundtartz den 9. Marty 1707. dessen Zeugen seindt. . . . — Hanns Paul Titz ein Pinder von Saaz aus Böhmen geb: undt Geörg Liebner ein Pinder von Geörgen Zell aus Bayern den 23. Marty deren Zeugen — Johann Pressburger von Pressburg aus Hungarn, der Zeit über eine bürgerl: Compagl: zu Fues Haydnag den 30. dito, dessen Zeugen Fabian Cserdi und Domboly Misko — Georg Repphann ein Schneider, von Isslingen aus Franckhen gebürtig den 6. Apr. dessen Zeug: H: Dietrich Marttheldt und Jacob Lyssy. — Stepanovich Jurco ein Geppenickschneider aus hiesiger Stadt Fünffkirchen den 6. dito die Zeugen H: Dietrich Marttheldt und Christoph Mezler. — Petrovich Miho ein Kirschner bey Seralia aus Bosnien gebürtig eodem die dessen Zeug: H: Jacob Petrovich und Martin Bulaich. Tabak Janko ein Lederer zu Pristina in Albanien gebürtig eodem

²¹ Protocollbuch, 1707. 29. l.

die die Zeug. II: Bonaventura Jankovich und H: Csismasia Janos. —
 — Mathias Lippay ein Cramer von Lippa aus Oberhungarn gebürtig ein
 Chroath (?) den 13. April dessen Zeugen H: Bonaventura Jancovich und
 Jacob Petrovich. — Peter Josich ein Schneider von Fünffkirchen gebürtig
 Chroatischer Nation eodem die die Zeug. ut supra — Christoph Pinz-
 ker ein Wagner von Rechnitz aus Hungarn den Tag. dessen Zeugen H:
 Dietrich Marttheldt und Christoph Mezler. — Magnus Hollmeyer ein
 Schmidt von Hüglfinckh aus Bayern den 13. April die Zeugen ut supra.
 — Wolfgang Zangl ein Schlosser vom Hall am Innthal in Thyroll eodem
 die die Zeugen H: Bonaventura Jankovich und Jacob Petrovich. — Georg
 Schenckh ein Wagner von Pframa? aus Schwaben geb. eodem die die Zeu-
 gen seindt ut supra. — Nicolaus Szabo ein Schneider Chroatischer Nation
 aus hiesiger Stadt Fünffkirchen gebürtig den 13. April dessen Zeugen
 Csultar Peter und Stipan Baglear. — Antony Krämpel ein Hufeischmidt
 von Hanau aus Franckhen eodem die die Zeugen Caspar Wieser und
 Hanns Paul Teitz. — Johann Csernczich von Baya aus Hungarn gebürtig
 Chroatischer Nation ernehret sich mit bürgerl: gewerb eodem die die
 Zeugen seindt Franz Szobory und Geörg Jelich, ist das bürger Recht
 und Brief wieder abgenommen worden, weil er nicht zu zahlen hat und
 das Weib in die Türckey gangen. — Peter Gradicza ein Koch von Carl-
 stadt aus Chroaten gebürtig eodem die, dessen Zeugen Fabian Deak,
 Szabo Peter. — Joseph Szabo ein Schneider von Valpo aus Slavonien
 Chroatischer Nation eodem die die Zeugen Christoph Mezler, Szabo Pe-
 ter. — Johann Geörg Unterberger ein Bierbreyer von Graz aus Steyer-
 marckt geb: eodem die dessen Zeugen H: Bonaventura Jankovich und H:
 Jacob Petrovich. — Martin Krist ein Zimmerman von Troppau aus Schle-
 sien geb: den 20. April die Zeugen Franz Eberhartinger und Hanns Rei-
 mer. — Stephan Haustorffer ein Maurer von Ortager Closter aus Oester-
 reich geb. eodem die die Zeugen H: Dietrich Marttheldt und Christoph
 Mezler. — Gregorius Sarcher, ein Maurer von Kloster gebirth in Hungarn
 eodem die, dessen Zeugen ut supra. — Geörg Bernardt von Sauritsch aus
 Chroaten, ernehrt sich mit bürg. Gewerb eodem die die H: Bona und
 Peter Orlovich. — Jacob Woynicz ein Cramer von Possega aus Slavonien
 ein Chroath gebürtig den 20. April. dessen Zeugen Paul Latinczevich
 und Szabo Marko. — Michael Persovich ein Schlosser von Pisczencze aus
 Chroaten gebürtig den 20 April die Zeugen H: Bona und Jacob Petrovich.
 — Messar Ivan ein Fleischhackher von Copreiniz aus Chroaten geb: den
 11 May dessen Zeugen Peter Orlovich und Szabo Nicola. — Johann Geiger
 ein Schmidt von Rezbach aus Franckhen gebürtig den 18 May dessen Zeu-
 gen Franz Eberhartinger und Adam Sprinz. — Gregor Szabo ein Schnei-
 der von Possega aus Slavonien Chroatischer Nation den Tag. dessen Zeu-
 gen, Paul Latinczevich und Martin Bulaich. — Ferdinandt Rambler ein
 Pinder von Furth in Oesterreich gebürtig den 25. May, dessen Zeugen
 Gabriel Schiller und Hans Paul Tiez. — Martin Prosch ein Steinmez von
 Strasniz aus Mähren gebürtig den 25. dito dessen Zeugen Urban Bauman
 und Gabriel Schiller. — Matthias Haaz ein Fuhrmann von Derrloch aus

Carnden gebürtig eodem die Franz Eberhartinger und Leonhardt Rannes. — Matthias Krambser ein Leinweber von Heyl: blnth aus Carnden gebürtig eodem, die Zeugen Magnus Hollmeyer und Christoph Pinzker. — Christoph Foregger von Mauthen aus Ober Carnden gebürtig ernehret sich mit bürgerlichen Gewerb eodem die die Zeugen Franz Szombor und Christoph Mezler. — Simon Frankisch ein Schlosser von aus Steyermarckt gebürtig eodem die die Zeugen Gabriel Schiller und Franz Szombor. — Siemon Carmusin? ein Schuester von Ranitz aus Mährn gebürtig den 1 Juny Joh. Haselbacher und Hans Paul Tiez die Zeugen. — Horvath Ivan von Luttenberg aus Steyermarckt gebürtig ernehret sich mit bürgerl: gewerb, eodem die die Zeugen seindt Franz Szombory und Szabo Peter. — Caspar Pix ein Zuckerbacker von Hastfurth aus Franckhen gebürtig den 15. Juny 1707 dessen Zeugen Leonhardt Rannes und Paul Petrovich. — Johann Weinerth ein Fuhrmann von Nickolspurg aus Mahrn gebürtig eodem die dessen Zeugen Gabriel Schiller und Hanns Paul Tiez. Franz Gerster ein Müller von Closter Schusenrieth aus Schwaben gebürtig den 3. Aug. — Thomas Goych ein Schneider von Pristina unter Belgradt gebürtig Chroatischer Nation den 29. Aug. dessen Zeugen Peter Josich, Christoph Mezler. — Miklos Dobics ein Zischmamacher von Gradska aus Slavonien Chroatischer Nation den 6. xbris, dessen Zeugen H: Bona, Puskas Janos. — Martin Wolkenleuthner ein Pinder von der Enß aus Ober Oesterreich gebürtig den 14. xbris dessen Zeugen Gabriel Schiller und Stephan Peinthal. — Martin Strehle ein Pinder von Röhrstädten aus Schwaben gebürtig eodem die die Zeugen seindt ut supra.

II. UTCANEVEK.

1. AZ 1723. ÉVI TELEKKÖNYV.

Dolgozatom alapját egy régi, a hosszú időközön keresztül már csaknem feledésbe merült közigazgatási emlék: Pécs város telekkönyve képezi.

A török idők után ez az első telekkönyv, mely — az akkori viszonyokhoz képest — meglehetősen pontossággal és hozzáértéssel készült. Egy darab régi világ tárul fel benne az olvasó előtt rég elfelejtett nevekkel, egykor tekintélyes egyéniségekkel, akik a város történetében akkor vezérszerepet játszottak és felvirágzásához sokban hozzájárultak.

A letűnt idők emberei rég elporladtak; a telekkönyvben azonban némely dolgot örökségképen ránk hagytak, melyből városunk kultúrtörténetére, ethnológiájára, valamint nyelvére vonatkozólag érdekes következtetések vonhatók le.

A telekkönyv idejének megállapításánál nehézségekre bukkanunk; az évszám ugyanis valamilyen okból elmaradt s ennél fogva a hiány pótlásánál a tanácsülési jegyzőkönyvekre kell támaszkodnunk.

1722-ben az áprilisi tanácsülés alkalmával szó esik arról, hogy a praefectus a város területét fel akarja méretni. Rendszeres telekkönyv-vezetésről is ekkor tárgyalnak. Biztos határozat azonban erre vonatkozólag még nem olvasható.²²

A telkek felmérése mégis már ezidőtájt megkezdődhetett, mert egy év sem telt el egészen a fenti ülés után, amikor a telekkönyvről ismét említés történik. A bejegyzésből indirecte arról értesülünk, hogy a telekkönyvi összeírások már

²² „Geschlossen worden Weillen II: Praefectus die Stadt aussmessen lassen will. und ein Grundbuch aufrichten. 4 Raths III: sambt dem Notario, alß II: Letiz, Nagy Stephanus, II: Jacobus Wizer und Schenkli gegenwärtig seyn und auch die Stadt Ihr Grundbuch aufgerichtet: falls aber II: Praefectus solches nicht placidirete, ihm gleichfahls das Grundt Buch aufzurichten, eingestellet werden solle.“ Protocollbuch: 1722. 126. l.

megtörténtek. A város ugyanis Peter Schyz jegyzőt fáradozásaiért külön jutalomban részesíti.²³

A telekkönyvben magában is találhatunk azonban adatokat, melyek a tanácsülési jegyzőkönyvekben megadott időpont helyessége mellett szólnak. A telekkönyvben ugyanis a püspöki házak s kertek összeírásánál az akkori pécsi püspök: Nesselrode Ferenc Vilmos neve van felemlítve.

Minthogy Nesselrode csak 1703-ban lép fel mint pécsi püspök s Baranya vármegye főispánja, a telekkönyv korábbi időből nem származhat.

Viszont 1728-ban már megvolt a telekkönyvi összeírás. Erre vonatkozólag a vármegyeház építése szolgáltat adatokat: a megyeház építési költségeire 1728-ban 2426.40 forintot szavaznak meg.²⁴ A telekkönyvben tényleg a vármegyeházról sehol sem esik szó: helyén Kessler oberkommissarius házának leírását találjuk.

A telkek összeírására a város csak a békésebb idők beálltával gondolhatott. A Rákóczi-harcok, majd a rác-dúlás után (1704.) a városnak újra kellett élednie hamvaiból. Az újjászervezés munkája évekig is elhúzódhatott. Így jutunk az 1711—1728. évek közötti időre, melyből a telekkönyvnek származnia kell. A fenti két határozat valóban egybeesik ezzel az idővel s így a jegyzőkönyvi határozatok csakis az alapul vett telekkönyvre vonatkozhatnak.

A telekkönyvbe a házakat, udvarokat és kerteket a hosszúság és szélesség pontos feltüntetésével (Klafterekben (öl) és Schuch-okban (láb)) jegyezték be. Minden házat számmal jelöltek. A számozás sorrendje azonban folytonos. A belvárosban 1—456-ig terjed a házak száma. A háztulaj-

²³ „Es hat auch eine... Bürgerschaft beschlossen, dass dem Stadt Notario H: Johann Peter Schyz für seine gehabte Bemichung undt dass selber mit Ihro Bischöflichen Excellenz bestellten H: Praefecto (H: Johann Streng) die Grundbuchs Conscriptio der Stadt undt Vorstadt verrichtet hat, hiervor eine... Discretion Passiret Seyn und bezahlt werden solle.“ Protocollbuch, 1723. 6.l.

²⁴ Rationes perceptuales Inelyti Comitatus de Baranya. 1728/29. (pro anno militari): Expensae ad aedificium Domus Comitatus factae 2426.40 Fl.

donosok s a szomszédok neve s többször a foglalkozás is egy-egy ház leírásánál adva van. Amennyiben a ház valamely felén utcával határos, az *utca nevét is megemlítik*.

2. A BELVÁROS UTCANEVEI.

1. Säiller Stadt.¹

(Ma Dischka Győző-u.)

A pécsi kötelesmesterek céhjéről csak szórványos adatok maradtak fenn. Minthogy utca is volt róluk elnevezve,² nem valószínű, hogy a város e részén laktak. Az elnevezés arra enged következtetni, hogy a városi köteleseknek a kötélgyártására szolgáló helyük (vagy éppen a cikkek eladási helye) itt, a püspöki kert közelében lehetett.

Az utca nyugati részét a 8. számmal jelzett ház felé, a fenti elnevezéssel ugyanegy időben még *Hofgartengasse*-nak is nevezték.

Klimó püspök idejében³ és később a XIX. század első felében az utcának már *Aloegasse* a neve. A pécsi káptalani levéltárban található néhány adat érdekes felvilágosítást nyújt az elnevezésre vonatkozólag. Klimó nemcsak a ritka könyveknek, hanem a ritka, délszaki növényeknek is nagy kedvelője volt. Ezek gyűjtésében segítségére volt a fiu-me-i születésű Kerticza Máté pécsi theológiai tanár, később

¹ A házakra s szomszédokra vonatkozó adatok tették lehetővé az utcák pontos localisatio-ját. Az alább következő idézetek csak azon házakra vonatkoznak, melyeknél új utcaelnevezés fordul elő. Minthogy a dolgozatban előforduló utcák sorrendje pontosan a telekkönyvben felbukkanó utcák szerint igazodik, az idézetek fontos bizonyítékai a localisatio helyességének. „No. 1. Ihro hochbischöflichen Excellenz... Herrn grafen v. Nesselrodt in der Innern Stadt angehörige Behausung und Hof... dessen Nachbar v. Sonnenaufgang die so genante Provisorat gasse... v. Mittag die auch so genante Säiller Stadt und Ihro hochbischöflichen Excellenz angehörige biß an die Stadt Ringmauer anstossende garten.“ Grundbuch 1723. 1. l.

² Lásd: *Säillergasse*. 26. l.

³ Klimó György, a török idők utáni hatodik pécsi püspök, az 1748—1777. években fejtett ki Pécsen nagyobb tevékenységet. Az első nyilvános pécsi könyvtár megalapítása is az ő nevéhez fűződik.

diakovári püspök, aki igazán ritka dízcserjékkal ékesítette a püspök pécsi, nádasdi s mohácsi kertjét. Ezek között volt 3 aloe-cserje is. A többi ritkaság mellett különösen erre a három cserjére terjedhetett ki leginkább a környékbeli érdeklődése, ami a püspöki kert felé vezető utca *Aloegasse* névváltozatában kitűnik.⁴

2. Franciscaner Klostergasse.⁵

(Ma Dr. Váradi Antal-u.)

A ferencrendieknek már 1301-ben volt az utca nyugati részén kolostoruk egy nagyobb kiterjedésű kerttel együtt. A telket a Körödy családtól kapták. 1543-ban menekültek el a török elől. Templomukat a török uralom alatt mosévá alakították át. A város visszafoglalása után hamarosan: már 1687-ben a többi szerzetesrendek közt mint elsők jönnek vissza.⁶

Népszerűségük a város lakói előtt abban is nyilvánul, hogy a közvetlen közelben még két utcát találunk, melyek ugyancsak róluk kapták nevüket.

A fenti névvel egyidejűleg találjuk még a: *Strasse, Franciscaner Garten-Strasse, Franciscaner Closter und Gartenstrasse* elnevezéseket; az ingadozás az 'utca' és 'út' meghatározás között arra mutat, hogy az utca jelleg csak akkor kezdhetett kialakulni.

A XVIII. század vége felé s a XIX. században már *Getsemanigasse* a neve. Az elnevezés valószínűleg a szomszédos püspöki kerttel kapcsolatban keletkezett.

A XIX. század elején az utcaszabályozás alkalmával a városi körfalat áttörik s az utcát a siklósi országútig kiépítik.⁷

⁴ Szentkirályi István: Dunántúl, 1929. okt. 20; u. o. 1931. ápr. 5.

⁵ „No. 7. Novacoviz Ivan in der Innern Stadt habende Behausung... dessen Nachbar v. Mittag die Säiller Stadt... v. Nidergang die *Franciscaner Klostergasse* ist.“ Grundbuch 1723, 6. l.

⁶ Haas: Gedenkbuch, 31., 69., 107. l.

⁷ Lásd az 1856. évi térkép.

3. Untere⁸ és Obere Franciscanergasse.*

(Ma Zrinyi- és Hunyadi-u.)

Két egymással párhuzamos utca, a ferencrendiek kolostorának közelében.

A XVIII. század második és a XIX. század első felében már új utcanevek fordulnak elő. Ebben az időben az *Untere Franciscanergasse*-nak *Arnoldgasse*, az *Obere Franciscanergasse*-nak *Nonnengasse* a neve. Az 1745—1782. években a szt. Ferencről elnevezett harmadrendű nővéreknek volt az utcában — a mai polgári iskola helyén — zárdájuk, kik már a Notre Dame női rend Pécsre való költözése előtt leányneveléssel foglalkoztak.¹⁰ Az utcának magyarosításával az apácákra való emlékezés is eltűnik. Maga az utcanev magyar fordításban ugyan még ma is használatos, azonban már az *Obere Schlossgasse*-ra vonatkoztatva.¹¹

4. Provisoratgasse.¹²

(Ma Deák-u.)

Az utca a *Fischmarkt*-tól dél felé gróf Nesselrode püspök házáig és kertjéig terjedt.¹³ A házban a püspök intézői laktak.

Az intéző neve akkor még: *provisor* (lat.) volt s mint ilyen a németben is általánosan el volt terjedve. Az 1723. évi

⁸ „No. 10. Andocsiz Pavo In der Innern Stadt habende Behausung. . . dessen Nachbar. . . v. Mitternacht die *untere Franciscaner gasse* und v. Nidergang die P. P. Franciscaner Kloster und garten Strasse ist.“ Grundbuch 1723. 7. l.

⁹ „No. 31. Martinus Morvai in der Innern Stadt habende (sic) öde Haußplatz. . . dessen Nachbar. . . v. Nidergang der Franciscaner Kloster, v. Mittag die *untere* v. Mitternacht die *obere Franciscaner gasse* ist.“ U. o. 17. l.

¹⁰ Lásd: *Obere Schlossgasse* 22. l.

¹¹ Szentkirályi: Az első leánynevelőintézet Pécsen. Pécs-Bar. m. Múz. Egy. Ért. 1917.

¹² „No. 40. Jacobus Schöenberger Zimmermaister in der Innern Stadt habende Behausung. . . v. Mittag mit der *obere Franciscaner* und Sonnenaufg. sogenannten *Provisoratgassen* Fingeschrenkhet.“ Grundbuch 1723. 21. l.

¹³ Lásd: *Sailer Stadt*.

telekkönyv nem nevezi meg az itt lakó püspöki provisorát. A tanácsülési jegyzőkönyvekben (1722—1725) azonban gyakran előfordul Franz Gyssegý, vagy Kyssögky (Kőszegi) neve, aki — amint az iratokból kitűnik — a püspök ezidőszerinti provisorja volt. Valószínű, hogy ő lakhatott a püspöki provisorházban, melyről a mellette végződő utca is nevét vette.

Érdekes az utca következő, a XVIII. század második feléből eredő elnevezése: *Benedictinergasse*.¹⁴ A bencéseknek Pécsen ekkor már hírük-hamvuk sem volt. A kolostorra s a rendre való emlékezés a fenti elnevezés dacára is — mintegy két évszázadon keresztül — megmaradt s az új elnevezésben formát öltött. Ha a s szerint 1820 körül még láthatók voltak a régi épület romjai.¹⁵

5. F i s c h m a r k t .

(Ma Jókai-tér.)

A tér a 42., 76., (öede Brandtstatt), 107., 108. számú házak között terült el. Itt torkollott egymásba a három utca: kelet felől a *Schmidtgasse*, délről a *Provisoratgasse*, nyugatról pedig a *Szigethergasse*.

Amint már az elnevezés is mutatja, a tér halelárusító helyül szolgált. Később, amikor a halpiac a város falain kívül, a *Rákóczi-út* mellett kapott elhelyezést, a nem messze lévő *Hauptplatz* elnevezéssel szemben *Kleiner Platz* a neve.¹⁶

6. U n t e r e S c h l o s s g a s s e .¹⁷

(Ma az Apáca-u. nyugati szakasza.)

Az utca e része a püspöki belső vár felé, északi irányban húzódott. A belső vár a város legfontosabb része volt s

¹⁴ Lásd: 1777, 1856. évi városi térképek.

¹⁵ „Einer alten Handschrift zufolge befand sich die Abtei in der heutigen *Benedictinergasse* in der Nähe des grossen bischöflichen Gartens und ihre Ruinen standen noch vor 30 Jahren“. Ha a s: Gedenkbuch 28. l.

¹⁶ Lásd: 1777. és 1856. évi városi térképek.

¹⁷ „No. 56. Schiffko Janos in der Innern Stadt habende Behausung und Hof..., dessen anrainer... v. Mittag die Szigether und v. Niedergang mit der *unteren Schloss-gasse* eingeschränket ist.“ Grundbuch 4723. 31. l.

a városi körfal nyugati és északi oldalainál feküdt, amint az a XVII. századból származó rézkarcokon is látható.¹⁸

Az 1914-ben történt ásatásoknál ezen a helyen erős alapzatra bukkantak, mely a régi belsővár maradványa volt. Hermanng mérnök által 1754-ben készített tervrajzon az egész környék olyan pontosan van ábrázolva, hogy az alap többi részét is könnyűszerrel megtalálták.¹⁹

Az 1777-es városi térképen a belső vár déli és keleti fala már nincs feltüntetve. Az utca újabb neve: *Blumengasse* is ekkor fordul elő.

7. Obere Schlossgasse.²⁰

(Ma Apáca-u. keleti szakasza.)

Az utca közvetlen folytatása az előbbinek, de már nyugat-keleti irányban. A 78. számmal jelzett házig terjedt, ahol egy elhagyott, tűzvész alkalmával elpusztult házhelynél végződött.²¹

A XIX. században is még *Paulgasse* a neve. A mai elnevezés: *Apáca-utca* akkor még nem volt használatban, pedig a Notre Dame női szerzetesrend apácáinak kolostora s leánynevelő intézete ebben az időben már itt volt.²²

A *Nonnengasse* elnevezés azonban ekkor még egy másik utca számára volt lefoglalva, ahol csak az apácákra való emlékezés maradt fenn, mivel rendházuk a XIX. század első felében már nem volt meg.²³

¹⁸ Várady: i. m. 469., 473. l.

¹⁹ Szőnyi Ottó: A pécsi belső vár egyik maradványa. Pécs-Bar. m. Múz. Egy. Ért. 1914.

²⁰ „No. 91. Thomas Plaz Bindermaister in der Innern Stadt habende Behausung, Hoff und Garten, dessen lange durhauß 49 KI: Die Braidte von Hauses Eingang in der *oberen Schloss gasse* gegen den Schloss, wo sich in einer Runde gegen der unteren Schloss gasse wendet.“ Grundbuch 1723, 52. l.

²¹ „No. 77. Eine öede und durch so viel Jahr Schon unwissendt wem gehörige in drey ahngl bestehende Hauffstöell und Brandstadt... dessen Nachbar... v. Niedergang des Leonardi Rannes Behausung (No. 78.) ist.“ U. o. 43. l.

²² Az apácák ünnepélyes bevonulása az új zárdába 1851-ben történt, melynek emlékére adta ki Haas M. Gedenkbuch-ját.

²³ Lásd: *Untere és Obere Franciscanergasse*, 20. l.

8. Dreyfaltigkeit Platz.
(Ma Széchenyi-tér.)

A tér az itt álló Szentháromság-szoborról vette a nevét, melyet a városban dühöngő pestis alkalmával tett fogadalomból emeltek. Minthogy a pestis a várost a török idők után 1692-ben különösen erősen sújtotta, a szobor felállításának ideje a következő évekre tehető.

Az 1740-es tanácsülési jegyzőkönyv már egy új szobor felállításáról ad felvilágosítást.²⁴ A régi szoborról a következő feljegyzést találjuk: ...ad Sanctissimam Trinitatem antiquae et dirutae Statuae ad Sacrum Fontem Patribus Paulinis donantur.²⁵ Említésre méltó, hogy a város a szobor felállítására s jókarban tartására a büntetés-pénzeket fordította.

A *Hauptplatz* elnevezés a XVIII. század második felében fordul elő. A régi tér külső alakja igen keveset hasonlíthatott a mostanihoz. A tér keleti részén a házak még nem vol-

²⁴ „Ist der erste Grundstein zur Erbauung der Heiligen Dreyfaltigkeits Saule auf dem Marckh Platz durch den hochwürdigen Herrn Josephum Nicolaum (Gigovics) des Löbl. Fünfkirchener Domb-Capitl gross Probstem unterm Trompeten und Pauckhen-Schall solemniter gelegt worden und in denselben Reliquien des Heyl. Martyrer Vincenty, wie auch folgende Zeillen includiret worden:

Ad Majorem Gloriam
Sanctissimae ac Individuae Trinitatis
Sanctissimo Domino Nostro Benedicto XIV.
Noviter electo
Carolo VI Imperatore
Hungariam in Annum XXVIII. moderante
Sigismundo e comitibus Berényi
Episcopo electo
Insigni Cleri
Magistratus, Civiumque liberalitate
Anno MDCCXXX
quo Pestis desyt
Reverendissimus Dominus Josephus Nicolaus Gigovics
Praepositus major
Hunc primum lapidem imposuit
et reliquias Sancti Vincenty Martyris
in eo inclusit.“

Protocollbuch, 1740. szept. 6.

²⁵ Protocollbuch, 1743. máj. 28.

tak egy vonalban kiépítve, mint most, hanem a mai *Mária-utca* s *Király-utca* közötti oldalon két mély beszögelés volt, melyet csak 1845-ben építettek be. A jezsuiták gymnasiumát a tenorlommal egy úgynevezett „Schwiebogen“ kötötte össze.²⁶

9. Schmidtgasse.²⁷

(Ma Jókai-tér.)

A rövid kis utcában egy aranyműves és egy kovácsmester lakott. Az 1723-as telekkönyvben nevük s házuk leírása is olvasható. „No 111. Magnus Holmair Hueffschmidt-mäister in der inneren Stadt habendes Haus . . . , dessen Nachbar v. Mitternacht die genante Schmidt Gasse . . . ist“.²⁸ és „No 113. Simon Radiniz Goldt Schmidt . . . , dessen Nachbar, v. Mitternacht die so genante Schmidt Gasse einschränket“.²⁹

A század második felében már nem találjuk ezt az elnevezést. A két mester valószínűleg már nem lakott az utcában. Ebben az időben az utca neve: *Kleiner Platzgasse* a szomszédos térrel függ össze, ahonnan kiindul.

Az 1856-os városi térképen az utcának már nincs neve, valószínűleg már akkor is a szomszédos tér egy részének tekintették.

10. Sikloschergasse és Innere Sikloschergasse.³⁰

(Ma Teréz- és Irgalmasok-u.)

Mindkét utca a siklósi kapu felé terjedt.

Az *Innere Sikloschergasse* későbbi neve *Theresiagasse* Mivel az elnevezés ideje egybeesik Mária Terézia királynő

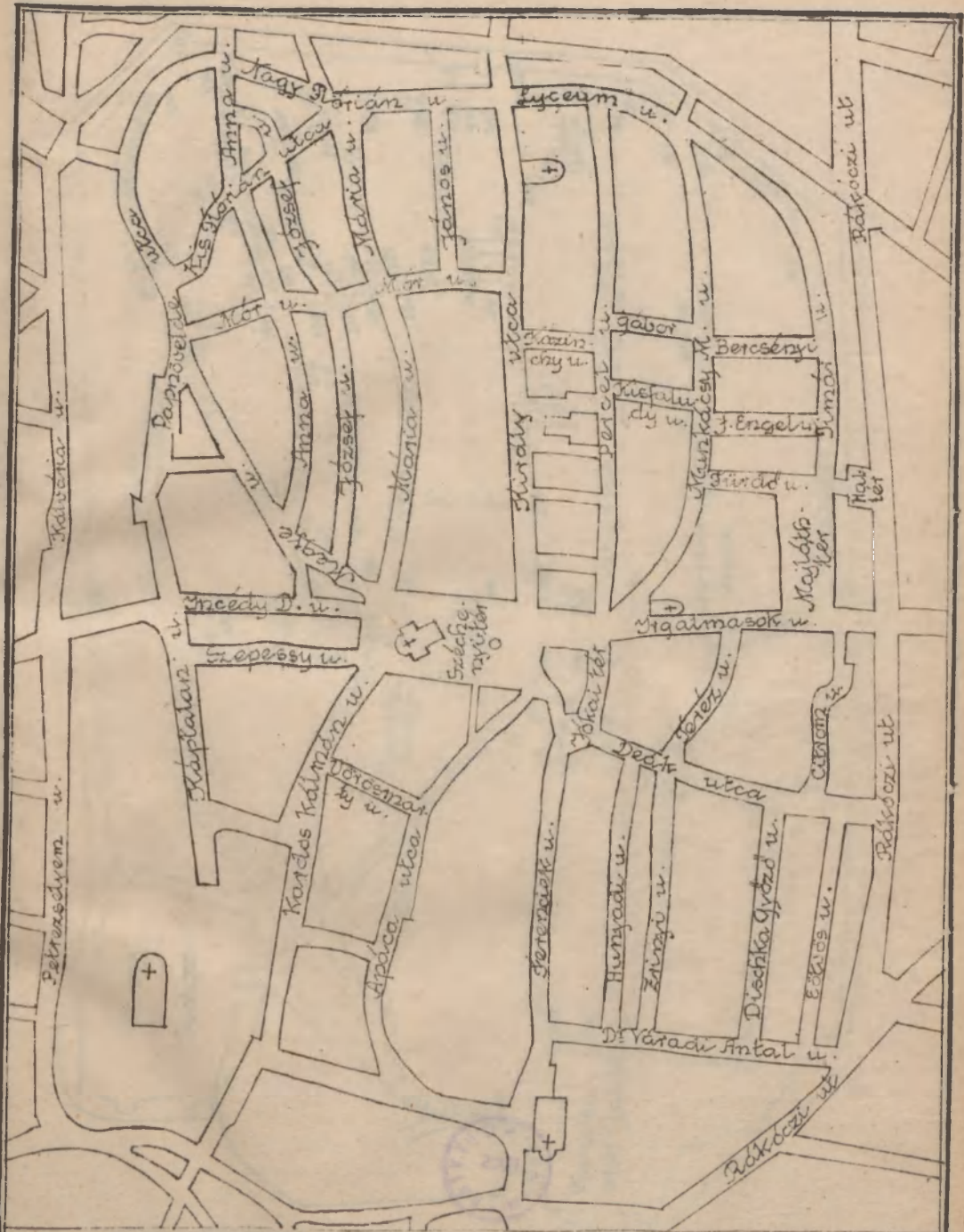
²⁶ Jellachich Károly: Pécs a XIX. század közepén. Pécs-Bar. megy. Múz. Egy. Ért. 1912.

²⁷ „No. 106. H: Joannes Antonius Frieweis in der Inneren Stadt habende Behausung . . . , dessen Nachbar v. Sonnenaufgang der heyl. Dreyfaltigkeitsplatz, v. Mittag die genante Schmidt Gasse . . . ist.“ Grundbuch 1723, 61. l.

²⁸ U. o. 64. l.

²⁹ U. o. 66. l.

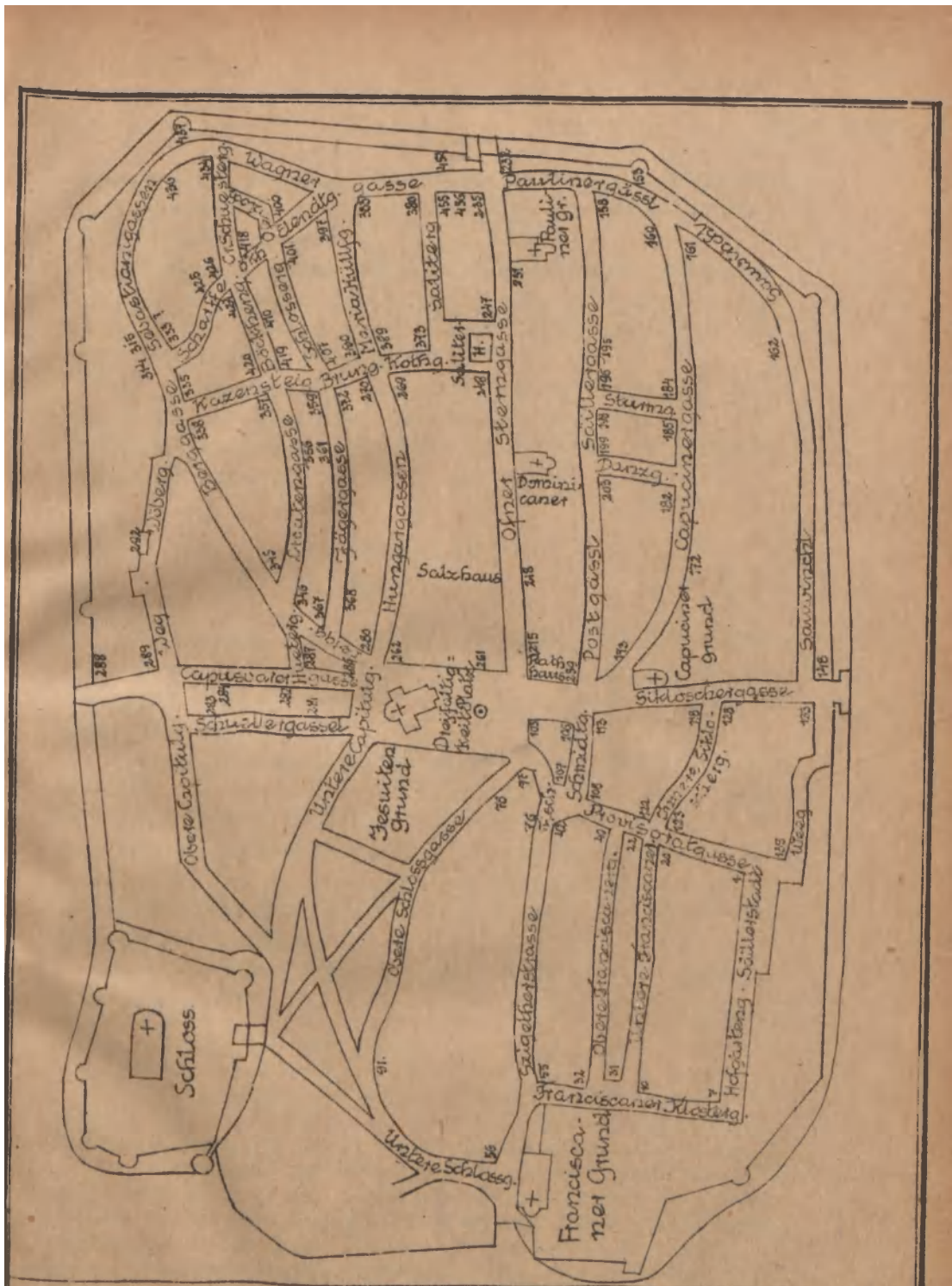
³⁰ „No. 118. Franciscus Gillinger Schuestermaister in der Innern Stadt habende Behausung . . . , dessen Nachbar v. Sonnenaufgang die Sikloscher v. Mittag die innere Sikloscher gasse ist.“ U. o. 68. l.

A Belváros mai helyzete

Mérték : 0 100 200 300

A Belváros rekonstrukciója
 az 1723. évi telekkönyv adatai alapján.

uralkodásának idejével, aki a város történetében fontos szerepet játszott, több mint valószínű, hogy az utca új neve is a királynő iránti tisztelet egy bizonyítéka.

A *Sikloschergasse* később *Capuciner-gasse* változatban fordul elő. A régi elnevezés ugyan megmarad, de azt már csak az utcának a falakon túl, a siklósi külvárosban lévő közvetlen folytatására értették.³¹

Az irgalmasrendiek mai temploma és rendháza akkor még a kapucinusoké volt. Székházukat már 1700-ban újjáépítették: a templomot azonban csak 1706-ban adta át nekik Nesselrode püspök.³²

11. S a u w i n k h l.³³

(Ma Timár-u.)

Az elnevezés eredetiségére vall, hogy benne az utcára vonatkozó állapotok — értve ezalatt az erkölcsi szempontból éppen nem kifogástalan milieu-t — ironikus formában kifejezésre jutnak.

Hasonló értelmű német utcaelnevezések: *Pagönnienstrasse* (Lübeck), *Brokanengasse* (Königsberg), *Venusberg* (Breslau),³⁴ *Sauwinkel* (Pozsony),³⁵ melyek az említett városokban még ma is közhasználatban vannak, arra engednek következtetni, hogy a polgári osztály lenézte az utcában lakókat; a megvetés, ami az utcanévben kitűnik, jellemző a társadalom gondolkodásmódjára.

A zsidók ekkor még lenézett társadalmi helyzetét tekintve nem valószínűtlen az a feltevés sem, hogy a város ghejtó-ja,

³¹ Lásd 1777. évi városi térkép.

³² Haas: Gedenkbuch, 69. 112. l.

³³ „No. 148. Mathias Horvath in der Innern Stadt habendes kleines Heißl..., dessen Nachbar... v. Niedergang die Sikloscher gassen v. Mitternacht der anfang des *Sauwinkhls* ist.“ Grundbuch 1723. 83. l.

³⁴ A *Pagönnienstr.* és *Brokanengasse* elnevezések eredete a középletin *proca* szóra vezethető vissza. *Proca*-ból származó *procaria* = *procania* — Dieffenbach glossariuma szerint — ugyanazt jelenti mint a *Venusber*. V. ö. „... der Iluren oder Venusberg... hat den Namen vom gemeinen Frauenhaus, welches in uralten Zeiten allda gestanden.“ Ervin Volkman: Strassennamen und Städtetum, Würzburg, 1919. 126—27. l.

³⁵ Vass Klára: Buda német utcaenevei, Bpest. 1929. 18. l.

az első zsidó település már ebben az időben itt lehetett.³⁶

Később, a XVIII. század vége felé, a *Paulinergasse* elnevezés áttért erre az utcára is.

12. Paulinergasse.³⁷

(Ma Liceum-u.)

Az utca közvetlen folytatása a *Sauwinckhl*-nek a *Capucinergasse*-től kezdődőleg.

Hosszú évszázadon át keletkezett tradíciók, melyek a pálos rendet Pécs városához fűzik, elevenednek meg az utcaelnevezésben.³⁸

A török kiűzése után ebben az utcában kaptak a pálosok nagykiterjedésű telket. A templom és rendház azonban csak 1740-ben épült fel.³⁹

Ez az utcaelnevezés maradt fenn még változatlanul — és pedig a szomszédos *Sauwinckhl*-re is átvonatkoztatva — a legtovább. A német utcanévben rejlő évszázados tradíciókra való emlékezés a magyarban sajnos nyomtalanul elveszett.

13. Säillergasse.⁴⁰

(Ma a Perczel-u. Liceum- és Kisfaludy-u. közti szakasza.)

Az 1728-as telekkönyv az utcában egy házat említ fel, melyben egy kötelesmester lakott: „No 195. Friedrich Pläsllein Säillermäister in der Inneren Stadt habendes Heüssl...

³⁶ Hogy a zsidók már a XVII. század folyamán felbukkannak a városban, igazolja a pécsi polgárok ünnepélyes fogadalma, melyben a zsidók is említve vannak. Lásd 10. l.

³⁷ „No 153. Joannes Kucsi in der Inner Stadt an die Ringmauer angebautes kleines Heüssl. . . dessen Nachbar v. Nidergang die Pauliner Gassl. . .“ Grundbuch 1723. 85. l.

³⁸ A pálosok első kolostorukat nem messze a várostól az úgynevezett Jakabhegyen 1215-ben alapították, melyhez nekik az akkori pécsi püspök: Bartholomaeus nyújtott segédkezet.

³⁹ Ha a s: Gedenkbuch, 109. l.

⁴⁰ „No. 158. R: P: Paulini in der Inneren Stadt habendt: oede Haus Stöell . . . dessen Nachbar v. Sonnenaufgang die Pauliner Gassen . . . undt Mitternacht die Säiller Gasse ist.“ Grundbuch 1723. 87. l.

*dessen Nachbar v. Mitternacht die so genante Säiller Gasse ist*⁴¹.

A pécsi kötelesekről már előzőleg is szó volt.⁴²

Róluk való többszörös elnevezés arra mutat, hogy a kötelesemestereknek a városban meglehetősen kifejtett czéh-életük volt. A telekkönyv sajnos erre vonatkozólag közelebbi adatokat nem tartalmaz, minthogy a foglalkozás feltüntetése a név mellett meglehetősen önkényes s így több, hasonló foglalkozású mesterember jelenléte ugyanazon utcában nem mutatható ki.

Később az utcanév elmarad s a *Postgasse* elnevezés van itt is használatban.⁴³

14. Capuciner gasse.⁴⁴

(Ma Munkácsy Mihály-u.)

A város visszafoglalása után, a telekfelosztások alkalmával a kapucinus-rend kapta meg az e helyen lévő gazdátlan területet. A telek lenyúlt egészen a *Sauroinkhl*-ig: a mai *Majláth-tér* is akkor még a rend kertjéhez tartozott.

A XVIII. század vége felé az utcát már új névvel: *J. Nepomukgasse* jelölik. A kapucinus-rendre való emlékezés azonban még soká, a rend feloszlata után is (1796) fennmarad, mivel a szomszédos *Sikloschergasse-t* ezidőtájt a nép róluk nevezi el *Capuciner gasse*-nek.⁴⁵

15. Sturm g ä s s l.⁴⁶

(Ma Gábor-u.)

Az utcaelnevezésben a lakosság az elmúlt nehéz időkről, a csatározásokról emlékszik meg, melyekben a városnak nem kevés része volt.

⁴¹ U. o. 104. l.

⁴² Lásd: *Säillerstadt*, 18. l.

⁴³ Lásd: *Postgässl*, 28. l.

⁴⁴ „No. 160. Haicsalicz Mattho hinterlassene Wittib in der Inneren Stadt habendes kleines Heüssl... dessen Nachbar v. Sonnenaufgang die Pauliner Gasse, v. Mittag die *Capuciner Gasse*. . . sind.“ Grundbuch 1723. 87. l.

⁴⁵ Lásd: *Sikloschergasse* 24. l.

⁴⁶ „No. 196. Christoph Werber in der Inneren Stadt habendes Heüssl... dessen Nachbar v. Nidergang das *Sturm g ä s s l* v. Mitternacht die Säiler gasse ist.“ Grnndbuch 1723. 104. l.

Az a tény, hogy éppen ezen a környéken találunk utcákat rokonértelmű elnevezésekkel, arra enged következtetni, hogy a város e részén különösen erős harcok dúlhattak.

A későbbi elnevezések: *Rafael*, *Gabrielgasse* egyszerű, bibliai eredetű nevek, melyek a szomszédos *Danzgässl*-nél is előfordulnak, de fordított időrendben.⁴⁷

16. Danzgässl.⁴⁸

(Ma Kisfaludy-u.)

A név a *Sturmgässl* elnevezéssel áll szoros összefüggésben.

Maga a *Danz* szó csak a középkorban, a XII. századtól kezdődőleg van a németben általánosan elterjedve. A XVI. században a szónak már egy mellékjelentése alakul ki, melyet ironikus értelemben véve a ném. *Krieg* szó helyett is használnak. A még ma is előforduló kifejezések, mint: *der Tanz geht los; ich will einen Tanz mit ihm wagen*,⁴⁹ a föltevés helyessége mellett szólnak, hogy az utcaelnevezések a város kialakulásának viharos idejére vonatkoznak.

17. Postgässl.⁵⁰

(Ma a Perczel-u. Széchenyi-tér és Kisfaludy-u. közti szakasza)

A *Säillergasse* közvetlen folytatása, és pedig a *Danzgässl*-től kezdődőleg.

Az elnevezés eredete a régi posta-házra nyúlik vissza, mely ebben az utcában épült: „No 218. *Fidericus Krönner Kayserlicher Postmaister in der Innern Stadt habende Behausung und Hof . . . , dessen Nachbar v. . . . Mittag die Post-*

⁴⁷ Az 1777. évi térképen az utca neve *Rafaelgasse*, 1856-ban pedig *Gabrielgasse*; viszont a *Danzgässl* 1777-ben *Gabrielgasse*, 1856-ban *Rafaelgasse*. Az utcanevek felcserélése valószínűleg a térképrajzoló tévedése.

⁴⁸ „No 199. *Franciscus Ostermann in der Inneren Stadt habendes Heüssl . . . , dessen Nachbar . . . v. Nidergang die Danz und Mitternacht die Säillergasse ist.*“ Grundbuch 1723. 106. l.

⁴⁹ Hermann Paul: *Deutsches Wörterbuch*, 431. l.

⁵⁰ „No. 203. *Andreas Abetshauser in der Innern Stadt habendes Heüssl . . . , dessen Nachbar v. Sonnenaufgang das Danz gässl . . . v. Mitternacht das so genante Postgässl ist.*“ Grundbuch 1723. 107. l.

güssel . . . v. Mitternacht die Ofner Gasse ist".⁵¹ Krönner postamester⁵² lakása volt egyúttal a postaépület is, melynek a főbejárata ugyan az *Ofnergasse*-ra nyílt, a mellékbejárata azonban, ahol a postakocsik közlekedésének kellett lebonyolódnia, a *Postgässl*-ben volt.

A *Postgasse* elnevezés később az utca folytatására, a *Säillergasse*-ra is vonatkozik s magyar fordításban még a XIX. század vége felé is használatos.⁵³

18. Ofner- (Stern-) Gasse.⁵⁴

(Ma Király-u.)

Már akkor a város egyik legnagyobb s legfontosabb utcája volt. Buda felé a forgalom itt bonyolódott le.

A legtöbb kézművesnek és iparosnak (*Böckhenmäister, Csizmenmacher, Schmiedte, Bindermäister, 2 Chyrurgen, Tischlermäister*) ebben az utcában volt a háza. Itt voltak a város fontosabb középületei is: *Salzhaus, Saliterhaus, Rathaus, Krönner* postamester két háza, a pálosok és dominkánusok rendháza.

Ebben az utcában összpontosult tehát minden, ami csak egy város életében nagyobb jelentőséggel bír. Az utca ennél fogva mintegy fénypontja, csillaga volt a városnak. A *Stern* elnevezés is valószínűleg ebben leli magyarázatát.

A későbbi⁵⁵ *Hauptgasse* elnevezésben is mindez találon jut kifejezésre. Ez a név magyar fordításban még sokáig fennmarad.

⁵¹ U. o. 114. l.

⁵² A baranyavármegyei levéltárban található egy dokumentum 1717-ből, mely Krener Ignácnak s családjának postamesteri jogot ad. A postamester névvel a régi jegyzőkönyvekben is gyakran találkozunk, ami az állás fontosságát bizonyítja. A telekkönyv idejében Fridericus Krönner (Krener) postamester egyúttal a pécsi németek bírása is.

⁵³ Lásd: 1777., 1856. évi városi térképet.

⁵⁴ „No 215. Andreas Gerbiscicz in der Inneren Stadt habende Behausung und Hof. . . dessen Nachbar. . . v. Nidergang der Stadt Rathaus v. Mitternacht die ofner Gasse ist.“ Grundbuch 1725. 112. l.

⁵⁵ Lásd: 1777. évi térkép.

19. Hungargassen.⁵⁶

(Ma a Mária-u. Széchenyi-tér és Szt. Mór-u. közti szakasza.)

Magyar családok nevei a belvárosban természetesen mást is előfordulnak, nemcsak itt; az egyes családok azonban meglehetősen szétszórtnak laktak egymástól. Az elnevezés ezzel szemben a magyar családok ez utcában lévő tömeges jelenlétére céloz s kétségkívül korábbi, esetleg még a török időkből eredő tradíciókban leli magyarázatát. Kolozsvárott is volt egy *Ungargasse*, mely a föltevés helyességét támogatja.⁵⁷

A telekkönyv idejében (1723) a 269. számú házban Josephus Jani, a 276.-ban Stephanus Sarkay, a 277.-ben Joannes Högy (Hegyi), a 278.-ban pedig Emericus Lyptay laktak. A két utolsó név viselői a városban jól ismert, tekintélyes emberek voltak.⁵⁸

A *Mariagasse* elnevezés már a XVIII. század vége felé, az utca második szakaszával egyetemben, használatos.⁵⁹

20. Schuellergassel.⁶⁰

(Ma Szepesy-u.)

A jezsuiták elemi iskolája — a telekkönyv adatai alapján — nem közvetlenül erre az utcára, hanem a szomszédos *Caposvarergasse*-ra nyílt. Az iskolához tartozó „Hausgärtl“ azonban — a mai kertészet (Kött) helyén — már ezzel

⁵⁶ „No 262. Ein Türkisches Baadt. . . dessen Nachbar v. Nidergang die P: S: J: Kirche v. Mitternacht der Anfang der so genannten *Hungargasse* ist.“ Grundbuch 1723. 134. l.

⁵⁷ Fr. K a i n d l: Geschichte der Deutschen in Ungarn. Gotha, 1913. 22. l.

⁵⁸ Hegyi János altiszt 1713 elején esküdti címet nyert; ugyanez év jul. 10-én már szolgabíróvá nevezik ki. 1714-ben mint a pellerdi uradalom provisorja szerepel az iratokban. 1723-ban nemeslevele alapján a pécsi nemes urak sorába iktatják.

Emericus Lyptayt az elhunyt Hapsz György helyébe 1707-ben szolgabíróvá választják. 1713. jul. 10-én perceptor, majd 1715. jul. 8-án főszolgabíró lesz. 1716-ban hal meg 35 éves korában.

⁵⁹ Lásd: *Maria Hülfsgasse*, 39. l.

⁶⁰ „No 281. H: Franciscus Gysseg. . . in der Innern Stadt habende Behausung. . . , dessen Nachbar. . . v. Mittag der P: S: J: Hausgärtl, v. Nidergang die *Schueller gassel*. . . ist.“ Grundbuch 1723. 144. l.

az utcával volt határos. A tanulók bizonyára itt töltötték szabad idejüket. Az utcaelnevezés is ebből a tényből magyarázható.

A jezsuiták iskolájáról már az 1722-es jegyzőkönyvi határozatokban találunk említést. A német iskola ugyanis ekkor kerül a jezsuiták kezelésébe.⁶¹ Nemsokára azonban — nem tudni mi okból — a német iskola önállóvá lesz s annak vezetését Johann Georg Prase tanítómesterre bízák, évi 20 forint fizetéssel.⁶²

1730-ban — a mai népiskola helyén — a jezsuiták középfokú iskolája épül fel.⁶³ Az újabb *Schulgasse* elnevezés már ezzel van összefüggésben. Az 1856-os térképen található *Kleine Schulgasse* változat szembeállítása a szomszédos *Grosse Schulgasse* elnevezésnek.⁶⁴

21. Obere Capitulgasse.⁶⁵

(Ma Káptalan-u.)

A *Capitul*, vagy *Capitel* szó a szerzetesek intéző testületének gyűlését, további értelemben az egy közösséghez tartozó kanonokok testületét jelenti. Az utcaelnevezés ez utóbbival van összefüggésben. Az *Obere* és *Untere Capitulgasse*-ban fekvő telkek ugyanis kanonoki birtokok voltak.

A telekkönyv idejében házakat nem igen találunk az utcában; a most meglévőket többnyire csak a XVIII. század második felében kezdték építeni. Az utcában levő leg-

⁶¹ „Es haben sich die H: H: Pat: S: Jesu gegen dem Magistrat obligiret, die teutsche Schuell in Ihren (sic) Schuel Hauss gegen dem von der Stadt vorhin reichenden Schuel Zünss á 20 Fl. zu halten, damit die Kinder in mehrer Ehre Gottes und besserer Lehrung erzogen und informiret werden sollen.“ Protocollbuch, 1722. 144. l.

⁶² „Ist denen R: P: S: J: die habendte Teutsche Schuel den 1. Aug. aufgekhündet und der Joh. Georg Prase als Stadtschuelmaistter mit jährlich habendte 20 F: Zünsgehd an: und aufgenommen worden.“ Protocollbuch 1723. 49. l.

⁶³ Szentkirályi István kanonok úr szíves közlése.

⁶⁴ L: *Untere Capitulgasse*.

⁶⁵ „No 283. II: Franciscus Sumoghy in der Inneren Stadt habende Behausung, Hof und Garten. . . ., dessen Nachbar v. Sonnenaufgang die Caposvarer gasse. . . v. Mitternacht die *Ober Capitul gasse*. . . Ein-schliessendt.“ Grundbuch 1723. 146. l.

öregebb ház (Káptalan-u. 2.) azonban már a török idők előtt a nagypréposté volt. A török uralom alatt mohammedán főpapok tartózkodtak a házban. A török kiűzése után Jani Ferenc, olasz származású prépost lakott benne. Mai alakját a ház Gigovics kanonoktól nyerte.⁶⁶

22. Caposvarergasse.⁶⁷

(Ma Inczedy Dénes-u.)

Az utca a *Caposvarer Tor*-ig terjedt. Ez a város negyedik, kevésbé fontos jelentőségű kapuja volt, melynek egyik változata a *Neutor* elnevezés.⁶⁸

Némely vélemény szerint az utca nem a *Caposvarer Tor*-ról, hanem a Kaposváry-örökösökről vette nevét, kiknek állítólag a közelben egy üres háztelkük és egy kis szőljük volt.⁶⁹ A telekkönyv azonban a Kaposváry-családról még nem tesz említést.

Az utcaelnevezés sokáig a XIX. század folyamán is fennmaradt a volt kapun túl húzódó utcaszakaszra vonatkoztatva még ma is tovább él.⁷⁰

23. Untere Capitulgasse.⁷¹

(Ma Kardos Kálmán-u.)

Az utcában⁷² Kapucsy György kanonoknak volt egy háza. Kapucsy már 1690-ben Pécssett tartózkodik. 1720-ból fennmaradt tőle egy levél, melyet — amint megjegyzi — már az új házában írt.⁷³

⁶⁶ Szentkirályi István kanonok úr szíves közlése.

⁶⁷ „No 284. Hans Georg Gagel Fleischhackermeister in der Inneren Stadt habendes Haus... dessen Nachbar v. Sonnenaufgang die *Caposvarer Gasse* ist.“ Grundbuch 1723. 147. l.

⁶⁸ M. Haas: Gedenkbuch, 20. l.

⁶⁹ Szentkirályi István: Dunántúl, 1929. okt. 2.

⁷⁰ Lásd az 1856 évi térképet.

⁷¹ No. 286. Sebastian Daller Zimmermeister in der Innern Stadt habendes Hauss. . . . das v. Sonnenaufgang mit der Berg v. Mittag mit der *unter Capitul Gasse*... eingeschränket wirdt.“ Grundbuch 1723. 147. l.

⁷² V. ö. *Obere Capitulgasse*.

⁷³ Szentkirályi István kanonok úr szíves közlése.

A XVIII. század második felében az *Akademiegasse* elnevezést találjuk, amely az utca elejénél épült jezsuita-collégiumban leli magyarázatát.

A harmadik, a XIX. század első felében létrejött új *Grosse Schulgasse* elnevezés mögött is még mindig a jezsuiták collegiumára való emlékezés lappang.⁷⁴

24. Huetterergässel.⁷⁵

(Ma Plébánia-köz.)

A telekkönyvben egy ebben az utcában épült ház leírását találjuk, mely Baron v. Fürstenbusch tulajdona volt. Fürstenbusch báró tagja volt a város visszavétele után alakult neoquistica-commissio-nak és mint ilyen, a birtokokra való felügyelettel is meg volt bízva.⁷⁶ Valószínű, hogy az utca elnevezésében is ez a tény játszott közre annál is inkább, mivel a német *Hüter* szó az értelmet teljesen fedi.⁷⁷

25. Der Weg⁷⁸ és Wöbergässl.⁷⁹

(Ma a Papnövelde-u. Inczédy D. és Szt. Mór-u. közti szakasza.)

A *Weg* — amint az a hosszabb elnevezésből is kitűnik — Kessler császári oberkommissarius házához vezetett. Az út jobb és bal oldalán csupán a korábbi tűzvész után maradt romokat és puszta háztelkeket említi fel a telekkönyv. A papnövelde csak később, 1742-ben épült.⁸⁰

Az út folytatása Kessler házatól kezdve a *Wöbergässl*

⁷⁴ Lásd 1777, 1856. évi városi térképek.

⁷⁵ „No 287. Stephanus Labuncsia Schneidermeister in der Inneren Stadt habendes Haus... v. Mitternacht mit der *Huetterer* und v. Nidergang mit der Caposvarer Gasse eingeschlossen ist.“ Grundbuch 1723. 148. l.

⁷⁶ V á r a d y: id. m. 514. l.

⁷⁷ Az 1777. és 1856. évi városi térképeken egyéb elnevezések is adva vannak: ezek azonban a helytelen írás következtében nem betűzhetők ki.

⁷⁸ Vagy: *der Weg gegen den sogenannten Kesslerischen Gebau.*

⁷⁹ „No 292. Joan: Ernestus Kessler Kay. Obercomissario angehörig geweste Behausung in der Innern Stadt. . . . dessen Nachbar v. Mittag das *Wöber Gässl*, dan v. Mitternacht mit der Stadt Ring *Mauer* eingeschlossen ist.“ Grundbuch 1723. 151. l.

⁸⁰ Szentkirályi: A pécsi szeminárium első éveiből. Pécs-Bar. megy. Múz. Ért. 1910.

névvel van jelölve. Az iparos foglalkozást jelölő név arra enged következtetni, hogy az utcában takácsmesterek lakhattak; ennek azonban a telekkönyvben semmi nyomát sem találjuk.

Később a *Weg* és *Wöbergässl* a Szemináriumról veszi elnevezését. Az utcanév: *Seminariumgasse* magyar fordításban még ma is használatos.

26. Berggasse.⁸¹

(Ma Megye-u., a Kis Flórián-u.-ig.)

Az utca lenyúlott egészen a *Dreißfältigkeitsplatz*-ig, ahol a 268. számmal jelzett háznál végződött.

Az utcanév eredete a hely topográfiájára vezethető vissza. A mai rendezett viszonyok mellett az utca meredeksége alig vehető észre. A régi időkben azonban a mellékutcákra nem igen fordítottak különösebb gondot; az elhanyagolt állapot mellett a forgalom — amennyiben az utca még hegynek föl is vezetett — majdnem lehetetlen volt. A mai olvasó előtt kissé komikusnak látszik az alább közölt, a régi utcákra vonatkozó közgyűlési határozat 1707-ből.⁸²

A vármegyeház építése (1731) utáni időben az utca neve megváltozik. Az újabb *Komitatgasse* elnevezés magyar fordításban még ma is megvan.⁸³

⁸¹ „No 314. Petrus Shultar Behausung. . . , dessen Nachbar v. Mittag die *Berg Gasse* v. Nidergang lhro hochbischöflichen Excell: Haus und Garten. . . ist.“ Grundbuch 1723, 162. l.

⁸² „Nicht weniger Andertens sollen die Schwein frühmorgens aus vor der Stadt durch die Hüter gehalten, und abendts nacher Hauss zum Einspärren getrieben werden, damit das übrige noch wenige Pflaster in der Stadt durch sie nicht völlig zugrundt gerichtet werde.“ Protocollbuch 1707, 25. l.

⁸³ A vármegyeházat a török kiűzése után (1686) a 45-ik évben építették. Erre vonatkozólag a főbejárat felett található felirat ad közelebbi felvilágosítást:

Carolo VI Caesare Maximo
Rege omnium Amplissimo
Quia Apostolico
Constantia et Fortitudine nulli secundo
Terrorre in bello
Vindice in pace

27. *Sebastianigassen*.⁸⁴

(Ma a Papnövelde-u. Kis Flórián-u. és Anna u.
közti szakasza.)

Az utcanev a város lakóinak vallásos érziületéről tesz tanuságot. A pestis borzalmaira való emlékezés, melyekben a városnak — a telekkönyv idejétől számítva — nem is olyan rég (1692, 1709.) része volt, még frissen él a nép lelkében. A pestis ellen keresett a lakosság oltalmat Szent Sebestyénnél, amikor az utcát iránta való tiszteletből nevezte el.⁸⁵

Később — egyidejűleg a *Wöbergässl*-l — *Seminariumgasse* a neve.

28. *Scharffe ökh*.⁸⁶⁻⁸⁷

(Ma a Kis Flórián-u. Papnövelde-u. és a József-u.
közti szakasza.)

Az elnevezés ugyancsak az utca topográfiájával van összefüggésben. A házakat itt meglehetősen szabálytalan sorrend-

Victore ac Triumphatore semper Augusto
Regni Hungariae Restauratore

ac

Libertatis Assertore

Patre Patriae

Pio Felice Inclyto

Gloriose Regnante

atque

Vilhelmo Francisco Comite Nesselrodio

Episcopo Quinque Ecclesiensi

Clavum supremi comitis feliciter tenente

Aedes has comitatus Baraniensis posuit

pro publico suorum usu

Anno

A RESTITVTA CIVITATE A TVRCIS

QADRAGESIMO QINTO.

⁸⁴ „No. 315. Ein öede in der Inneren Stadt liegende Haußstöll, worüber der Ladislay Capusi zu legitimiren hat. . . , dessen Nachbar. . . v. Mittag der heylige *Sebastiani Gassen* . . . ist.“ Grundbuch 1723. 162. l.

⁸⁵ Szent Sebestyént és Rókuszt a pestistől oltalmazó védszentekként tisztelte a nép.

⁸⁶ A telekkönyvben még a következő változatok fordulnak elő: *Scharffe öckh* — *Scharffe Egg* — die *Scharffe Egg Gasse*.

⁸⁷ „No 333. Butzasia Thomas in der Inneren Stadt habendes kleines Heüssl . . . , dessen Nachbar v. Sonnenaufgang die *Scharffe ökh* . . . v. Mitternacht die Berg gasse ist.“ Grundbuch 1723, 171. l.

ben építették s ennél fogva az éles kanyarulatok, a zeg-zugos beszögélések még ma is jellemzők az utcára.⁸⁸

A későbbi *Franzgasse* utcanév csak a XVIII. század második felében alakul. Ez azonban nem volt hosszú ideig tartó, mert a XIX. század első felében ugyanerre az utcára ismét egy újabb — *Seilergasse* — megjelölés lesz általánossá.⁸⁹ Ez az új változat azonban nem tévesztendő össze a régi *Säillergasse*-val, minthogy az ekkor már más névvel jelölve fordul elő.

29. Kazensteig.⁹⁰

(Ma a Szent Mór-u. Papnövelde- és József-u. közti szakasza.)

A városi körfalon kívül, a budai külvárosban is hasonló elnevezésre bukkanunk. Általában a régiek szerették e névvel jelölni az utcák különböző topográfiai sajátosságait. Magdeburgban pl. az utca szűk volta a *Kazensprung* névvel van humorizálva.⁹¹ Mindkét megjelölés olyan utcákra vonatkozik, melyeknek keskeny volta s főként meredeksége jut ironikus túlzásban kifejezésre.⁹²

⁸⁸ V. ö. *Ofenloch*, 40. l.

⁸⁹ Lásd 1777. és 1856. évi városi térképeket.

⁹⁰ „No 335. Michael Horváth In der Inneren Stadt habendes Heüßel, und gartl. . . , dessen Nachbar v. . . Nidergang der *Kazensteig*, v. Mitternacht die Berg gasse ist.“ Grundbuch 1723, 172. l.

⁹¹ V a s s Klára: Buda német utcanévei, 13. l.

⁹² A német birodalom városaiban előforduló hasonló névvel jelölt utcaelnevezések: *Kattrepele*, *Kalthagen*, *Katzenwall*, *Kattenbug* ill. *Katzenbauch* azonban már a hadi élettel összefüggésben álló kifejezések. *Katze*, középlelatin: *cattus* jelenti a nehéz ókori kőhajító gépeket, átvitt értelemben az ostromok alkalmával védelmül szolgáló erődítményeket, sáncokat. Minthogy a fenti utcaelnevezések leginkább régi várfalak, erődítmények környékén tűnnek fel, biztosra vehető, hogy háborús élményekből keletkeztek. V o l c k m a n n: Strassennamen u. Stadtetum, 28., 29. p.

Nem így állunk azonban a többi, látszólag hasonló értelmű utcaelnevezésekkel. Pécsen két ízben is előforduló *Kazensteig* semmi összefüggésben nem állhatott a várfalakkal, ill. erődítményekkel, mert pl. a második elnevezés egészen a falakon kívül, a külvárosban: a város oly területén található, mely erődítményekkel sohasem volt ellátva. Eredetük más okokra vezethető vissza: inkább a nép humorával magyarázható.

A későbbi⁹⁴ *Jordangasse* névváltozatban is nyilvánvaló a gúnyos tartalom.

30. Croatengasse.⁹⁵⁻⁹⁶

(Ma az Anna-u. Megye- és Szt. Mór-u. közti szakasza.)

Az elnevezés a horvátoknak ebben az utcában való tömeges letelepedésére vall. Itt volt külön nemzetiségi-iskolájuk is, melyet makárfalvai Makár báró 1721-ben alapított: „No 356. Der Chroatischen Communität angehöriges Schuelhaus, so . . . von H: Makari per Donationem Überkhommen, in der Inneren Stadt liegendt . . ., dessen Nachbar v. . . Mitternacht die Croatengasse ist“.⁹⁷

Az a megállapítás, hogy a horvátok iskolája a mai népiskola mellett az *Untere Capitulgasse*-ban lett volna, a telek-könyv adatai nyomán nem állja meg a helyét.⁹⁸

Később — az 1777. és 1856. évi térképeken — az egyszerűbb, bibliai elnevezést: — *Annagasse* — találjuk.

31. Jänergasse.⁹⁹

(Ma a József-u. Megye- és Szt. Mór-u. közti szakasza.)

Az utca az itt épült püspöki vadászházról vette nevét, mely a horvátok iskolája s a második belvárosi püspök-kert között feküdt: „No 361. Ilro hochbischöflichen Excell: in der innern Stadt ligendt: und angehöriges Jägerhaus . . ., dessen Nachbar v . . . Mittag die Jäger Gasse . . . ist.“¹⁰⁰

⁹⁴ Lásd 1777. és 1856. évi városi térképeket.

⁹⁵ Vagy: *Croatische Gasse*.

⁹⁶ „No 345. Joannes und Gregorius Mihics. . . in der innern Stadt habende Behausung. . ., dessen Nachbar. . . v. Mittag die *Croaten gasse*, v. Nidergang mit der Croaten und Mitternacht Berg gasse eingeschränket ist.“ Grundbuch 1723, 177. l.

⁹⁷ U. o. 182. l.

⁹⁸ V á r a d y: id. m. 59. l.

⁹⁹ „No 359. H: Clemens Szutner hinterlassene Wittib Caecilia und Erben, in der Innern Stadt habendes Heüssl. . ., dessen Nachbar v. Sonnenaufgang der Kazensteig v. Mittag die *Jäger Gasse* . . . ist.“ Grundbuch 1723, 184. l.

¹⁰⁰ U. o. 185. l.

A későbbi, ugyancsak bibliai eredetű *Josephgasse* elnevezés a XVIII. század második felében keletkezik és mint ilyen még napjainkban is tovább él.¹⁰¹

32. Brungassel.¹⁰²

(Ma a Szent Mór-u. József- és Mária-u. közti szakasza.)

Az utca közvetlen folytatása a *Kazensteig*-nek. A név eredete abból a föltevésből magyarázható, hogy ebben a kis utcában is valamikor egy török kút állott, amilyeneket a városban még ma is némely helyen találhatunk.

Később a *Kazensteig*-gel egyidejűleg az utcának *Jordangasse* a neve.

33. Kothgassl.¹⁰³⁻¹⁰⁴

(Ma a Szent Mór-u. Mária- és Király-u. közti szakasza.)

Az elnevezésben az utcára vonatkozó régi állapotok vannak naiv nyíltsággal vázolva.¹⁰⁶

A névben rejlő gúnyos tartalom közelebbről az utca fekvésében találja magyarázatát. A tartós esőzések alkalmával a *Kazensteig* és *Brungassel*-en keresztül lefolyó víztömeg állandóan ebben a már eléggé lapályos utcában ülepedett le, mivel a megfelelő lefolyást az utca elején lévő *Saliterhaus* is gátolta. Könnyen elképzelhető, hogy az esős időszak beálltával mennyi sarat, piszkot moshatott le a víz, amely mind ezen a helyen gyülemlt fel.

Később — a két felső utca folytatásaként — ennek is *Jordangasse* a neve.

¹⁰¹ 1777. és 1856. évi városi térképeket.

¹⁰² „No 372. Casparus Illich Schuestermäister in der Inneren Stadt habendes Heüssl und Höffl. . . dessen Nachbar v. . . Sonnenaufgang das *Brun gassel*. . . v. Mitternacht die Jäger gasse. . . Einschrenkhet.“ Grundbuch 1723, 190. l.

¹⁰³ A telekkönyvben *Kott gässl* változatban is előfordul.

¹⁰⁴ „No 373. Tobak Ivan in der Inner Stadt habende Behausung. . . dessen Nachbar . . . v. Mittag die Saliter gassen, v. Nidergang das *Koth gassl*. . . anstossend ist.“ Grundbuch 1723, 191. l.

¹⁰⁶ V. ö. *Berggasse*, 34. l.

34. Maria Hülf g a s s e.¹⁰⁶

(Ma a Mária-u. Szent Mór- és Nagy Flórián-u. közti szakasza.)

Az utca elnevezése az ismert passauai Mária-képpel — *Maria Hilf* — van összefüggésben.¹⁰⁷ A valószínűség mellett szól, hogy a képnek egy másolata — esetleg szokás szerint valamely ház falára festve — lehetett meg az utcában.

A bécsi *Mariahilferstrasse* elnevezésnek is bizonyára ebben a föltevésben rejlik a magyarázata.

Később¹⁰⁸ a név rövidebb alakban — *Mariagasse* — fordul elő és egyben a *Hungargasse*-ra is alkalmazzák.

35. E l e n d t g ä s s e l.¹⁰⁹

(Ma a Kis Flórián-u. József- és Mária-u. közti szakasza.)

Az utcában bizonyára igen szegény emberek laktak. Ennek következményeként maga az utca külseje sem lehetett valami bizalomgerjesztő látvány. A nép találékonyságára vall, hogy az utca e jellemző tulajdonságai a rövid elnevezésben oly frappáns módon megnyilatkoznak.

A XVIII. század második felében még a *Franzgasse* és később a XIX. század első felében a *Seilergasse* elnevezést találjuk.¹¹⁰ Itt lakó kötelesekről egyéb adatot nem találtunk.

¹⁰⁶ „No 385. Harum Bascha Ivan et Georgius hinterlassener Wittib, und Erben in der Innern Stadt habende öde Hauss Stöll. . . , dessen Nachbar v. Sonnenaufgang die Wagner Gasse. . . v. Mitternacht die *Maria Hülf Gasse* ist.“ Grundbuch 1723, 195. l.

¹⁰⁷ Egy régi monda szerint a kép eredete egészen Nagy Lajos idejéig nyúlik vissza. A király seregével éppen a török ellen vonúlt, amikor álmában a csata előtt látomása volt. Álmában megjelent előtte szűz Mária, aki képét az alvó király mellére fektette és csatára buzdította. Mint győztes zarándokolt aztán Mária-Zell-be és a képet a templomnak ajándékozta. 1620-ban a kép kópiáját Passauba vitték és innét „Passuer Bild“, vagy „Maria Hilf“ név alatt vált ismeretessé. Ha a s: Gedenkbuch. 135. l.

¹⁰⁸ Lásd 1777. 1856. évi térképeket.

¹⁰⁹ „No 397. Philippus Vargay in der Innern Stadt habendes Heüssl und Höfl. . . , dessen Nachbar v. Sonnenaufgang das *Elendi Gassel* v. Mittag die *Maria Hülf gasse* . . . ist.“ Grundbuch 1723. 202. l.

¹¹⁰ Lásd: *Scharffe Eckh*, 36. l.

36. Ofenloch.¹¹¹

(Ma a József-u. Kis Flórián- és Anna-u. közti szakasza.)

Az utcák topografiája gyakran ad hasonló elnevezésekre alkalmat. Ilyenekben szokott a nép tréfás kedélyvilága, humor felé hajló fantáziája legjobban érvényre jutni.

Hasonló elnevezéseket találunk más városokban is; Pl. *Rotmurstgasse*, *Zipfelgasse*, (Nürnberg, Rothenburg), *Schlängengasse* (Buda) stb., melyekben — a többé-kevésbé fokozott gondolati tartalom mögött — az utcák ugyanazon külső jellegzetessége nyilatkozik meg.

A régi elnevezés: *Ofenloch* a XVIII. század második felében eltűnik. Az új *Josephgasse* változat azóta erre a kis utcára, mint a régi *Jägergasse* folytatására, ma is érvényben van.

37. Schlossergasse.¹¹²

(Ma a József-u. Szent Mór- és Kis Flórián-u. közti szakasza.)

Az utcában bizonyára egy lakatos mester lakott; a telekkönyv azonban erről semmi említést sem tesz. A pécsi lakatosokról sok szó esik a közgyűlési jegyzőkönyvekben, ami fejlett céh-életéről tesz tanúságot.¹¹³

Egyidejűleg az *Ofenloch* és *Jägergasse* elnevezésekkel ez az utcarész is a *Josephgasse* nevet kapja.

¹¹¹ „No 400. Josephus Bossegay in der Innern Stadt habendes Heißsl . . . , dessen Nachbar . . . v. Mittag und Nidergang das Elendt gässl. v. Mitternacht das so genannten *Ofenloch* ist.“ Grundbuch 1723, 204. l.

¹¹² „No 401. Csungo Misco in der Innern Stadt habendes Haus. . . , dessen Nachbar v. Sonnenaufgang das Elendt gassel. . . v. Mitternacht die *Schlosser gasse* ist.“ Grundbuch 1723, 205. l.

¹¹³ „ . . . , denen II: Kaufleithen ist auferlegt worden, dass sie keine Schlosserarbeith führen sollen; hingegen die Schlosser ihre Arbeith nicht höher taxiren als höchst 4 Groschen . . . “ Protocollbuch 1720. 52. l.

38. C r o b a t i s c h e S c h u e s t e r g a s s e.¹¹⁴

(Ma az Anna-u. Kis Flórián- és Papnövelde-u. közti szakasza.)

A név eredeti vegyüléke oly megjelöléseknek, melyekben a lakosság nemzeti különállósága és a foglalkozás megjelölése valahogy szándékos egybeállítással domborodik ki.

A horvátok ebben az utcában is, mely tulajdonképen a *Croatengasse* folytatása, túlnyomó többségben laktak. Egy itt lakó horvát nemzetiségű cipésmesterről azonban a telekkönyvben közelebbi bejegyzést nem találunk.

A XVIII. század második felében az utca nevet cserél: az *Annagasse* elnevezés erre az utcára is kiterjed.¹¹⁵

39. B ö c k h e n g a s s e.¹¹⁶

(Ma az Anna-u. Szt. Mór- és Kis Flórián-u. közti szakasza.)

A *Becker* szó *Böck(h)*, illetőleg *Beck(h)*-é való átváltozása délnémet sajtáságra vall. A családnév-kutatás erre vonatkozólag igen sok példát hoz fel.¹¹⁷

Az utca egy itt lakó pékmesterről vette elnevezését, ki nek házáat az 1725-as telekkönyv így írja le: „No. 410. *Joannes Lebl Böckhenmäister in der innern Stadt habende Behausung . . . dessen Nachbar v. Mittag die Schlosser und v. Mitternacht die Böckhen gasse ist*“.

Budán ugyanebben az időben szintén volt egy *Böckhengasse* elnevezés, melynek eredete hasonló okra vezethető vissza.¹¹⁸

¹¹⁴ „No 418. *Sarics Michael in der Innern Stadt habende öede Haus Stöll. . . , dessen Nachbar. . . v. Nidergang die Scharffe öckh v. Mitternacht die Crobatische Schuester gasse ist.*“ Grundbuch 1723, 213. l.

¹¹⁵ Lásd: *Croatengasse*, 37. l.

¹¹⁶ „No 419. *Sekerecs Plasius in der Innern Stadt habendes Heüssl u. Höffl. . . , dessen Nachbar. . . v. Nidergang der Kazensteig und v. Mitternacht die Böckhen Gasse ist.*“ Grundbuch 1723, 214. l.

¹¹⁷ Stuttgartban pld. 1795-ben egy család sem volt „Becker“ néven található, ellenben négy volt „Beck(h)”—„(Böckh)“ néven bejegyezve; 1900-ban ugyanott 30 „Becker“ család, 187 „Beck(h)“ fordul elő, míg Braunschweig-ben 149 „Becker“ mellett csak 26 „Beck(h)“ lakott. Rudolf K a p f f.: *Schwäbische Geschlechtsnamen*, Stuttgart. 1927. 98. l.

¹¹⁸ V a s s Klára: *Buda német utcaenevei*, 50. l.

Később, amikor a szomszédos *Croatengasse*-nak már *Annagasse* a neve, ez a megjelölés erre az utcára is kiterjed.

40. *Wagnergasse*.¹¹⁹

(Ma Nagy Flórián-u.)

Az utca a budai kaputól kezdve a *Sebastianigasse*-ig terjedt fölfelé és a 436. számmal jelzett háznál végződött.

Hans Georg Schenckh bognármesternek volt az utcában háza, amely utolsónak van a belvárosi házak között a telekkönyvbe bejegyezve: „No. 456. Hans Georg Schenckh Wagnermaister in der innern Stadt habende Behausung . . . , dessen Nachbar v. Sonnenaufgang die Wagner Gasse ist“.¹²⁰

Az utca újabb *Floriangasse* névváltozatáról már az 1752-es jegyzőkönyvi határozatok emlékeznek meg. Ez az utcánév magyar fordításban napjainkig eljut.

41. *Salitergasse*.¹²¹⁻¹²²

(Ma János-u.)

Az utca elnevezését a *Saliterhaus*-ról vette, mely a telekkönyv adatai szerint a 248., 247. számmal jelzett házak között, tehát az utca elején állott. Ebben a házban a salétromot (Salpetersaures Kali) orvosságra, illetőleg ipari célokra, különösen azonban lőporgyártásra mesterséges úton állították elő.

Az 1777-es térképen a *Saliterhaus* már nincs feltüntetve. Ebben az időben az utca is már más, a mai *Johanngasse* elnevezéssel van jelölve.

¹¹⁹ „No 456. Matthias Bosovics in der Innern Stadt habendes Haus. . . dessen Nachbar v. Sonnenaufgang und Mitternacht die *Wagner Gasse*. . . ist.“ Grundbuch 1723, 223. l.

¹²⁰ U. o. 233. l.

¹²¹ A *Saliter* szót régebben *Salniter* változatával gyakrabban használták a mai általánosan elfogadott *Salpeter* = salétrom helyett. A *Salniter* szó a lat. *sal nitri*-ből származik.

¹²² „No. 455. Hans Georg Zauzinger Dischlermäister in der Innern Stadt habendes Heißl. und Höfl. . . , dessen Nachbar v. Sonnenaufgang die Wagner Gasse. . . v. Mitternacht die *Saliter Gasse* ist.“ Grundbuch 1723, 232. l.

3. A BUDAI KULVÁROS UTCANEVEL.

1. *Allerheyligengasse*.¹

(Ma Majorossy Imre-u. és Tettye-u., az Ótemető-u.-ig)

Az utca az itt épült s még ma is jókarban lévő templomról vette elnevezését. A templomot már a legrégebb időktől kezdve Mindenszentek templomának ismerték. A székesegyház után Pécs egyik legrégebb épülete. Alapításának pontos dátuma homályba vész. A hagyomány szerint 1157-ben szentelték fel. A templom mellé s az azt környező utcákba telepedtek ki a török megszállás alatt a magyarok.² A reformáció idejében a templom birtoklása gyakori surlódásokra adott alkalmat az itt letelepült kath. és lutheránus magyarok között.

A Mindenszentek templomához felvezető utca *Allerheyligengasse* elnevezése csak a XIX. század első felében változik át *Obere Müllnergasse*-vá.³

2. *Bettlergasse*.⁴

(Ma Ágota-u.)

A városok telepedés-történetében gyakran előforduló tényként állapítható meg, hogy a város lakossága a koldusokat, mint tisztességtelen embereket, nem tűrte meg maga között, hanem lakóhelyül legtöbbször a város falain kívül, vagy pedig a város legelhagyatottabb területein jelölt ki számukra helyet. Erre mutat az is, hogy Pécsen egyidőben két utcanevet is találunk a fenti megjelöléssel. Mindkét utca a város falain kívül esett: az egyik a szigeti, a másik a budai külvárosban.

¹ „No 2. Der gemainen Stadt in der Ofner Vorstadt angehöriges breyhauß. . . , dessen Nachbar. . . v. Mittag der Stadt öder Plaz, v. Nidergang St. *allerheyligen gasse*. . . ist.“ Grundbuch 1723, 1. l.

² Szűnyi: Pécs, útmutató. 70. l.

³ Lásd 1856. évi térkép.

⁴ „No 6. St. Patriarchae ord: Augustini Eremitarum der öesterreicherischen Provinz (sic!) angehörige öeder Grundt, undt Türkischer Mosche. . . , dessen Nachbar v. . . Nidergang St: *allerheyligen gassen*, von Mitternacht die *Bettlergasse* ist.“ Grundbuch 1723, 3. l.

A szegények s betegekről még Németország városaiban is csak csekély számban találunk utcaelnevezéseket.⁵ A két pécsi *Bettlergasse* s a többi analóg értelmű utcaelnevezésekből⁶ arra lehet következtetni, hogy városunkban sok volt a szegény, koldusszámba menő nép.

A budai külvárosi *Bettlergasse* elnevezés az 1777. évi városi térképen már nem szerepel. Egyéb névváltozásról a későbbi források sem emlékeznek meg.

3. K a z e n s t e i g.⁷

(Ma Mindszent-u.)

Ezidőtájt a belváros területén is volt egy *Kazensteig* elnevezésű utca.⁸ A két utca azonos topográfiai helyzete hozta létre a párhuzamos utcaelnevezéseket.

A XVIII. század második felében az *Allerheiligengasse* elnevezés — egyidőben a szomszédos utcával⁹ — erre az utcára is vonatkozik, sőt megmarad a XIX. század első felében is, amikor a szomszédos utcának már *Obere Müllnergasse* a neve.

4. A „Weeg“ és a Mühl g a s s e n.¹⁰

(Ma Ótemető-u. eleje és Tettye-u., az Ótemető-u.-tól északra.)

A *Weeg* — amint hosszabb neve is mutatja — a szőlők közé vezetett fel. A telekkönyv idejében az utca még nem volt kiépítve, csak az út elején állott egy-két ház, jeléül annak, hogy az építkezés már megkezdődött.

⁵ „Die Armen, Mühseligen und Beladenen selbst haben nur in sehr geringem Masse zur Namengebung von Strassen oder Plätzen in unseren Städten beigetragen und deshalb kann hier eigentlich nur von jenen Statten die Rede sein, an denen die Ärmsten der Armen in alterer Zeit zu hausen pflegten.“ *V o l c k m a n n: Strassennamen und Stadtetum.* 108. l.

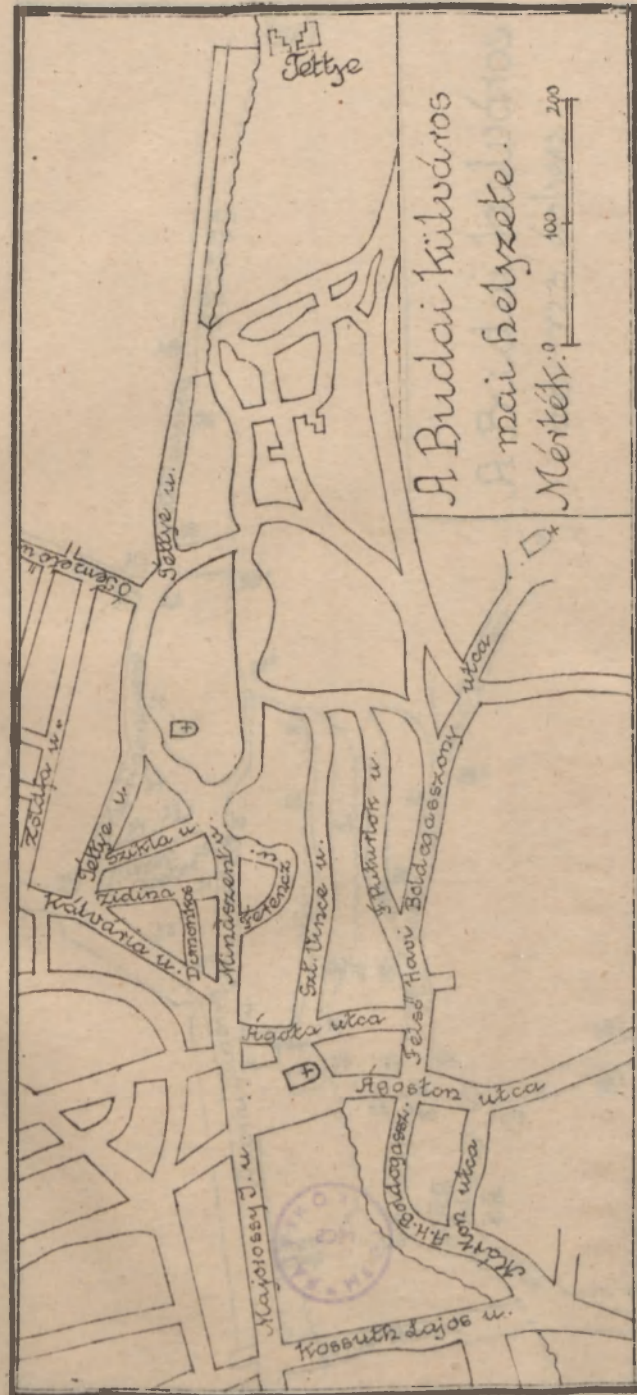
⁶ Lásd: *Elendtgüßel*, 39. l., *Sauminkhl* 25. l.

⁷ „No 7. R: P: S: J: angehörige seyn sollende Haus Stöll. . . dessen Nachbar. . . v. Mittag das Bettler güßel v. Nidergang der *Kazensteig*. . . ist.“ *Grundbuch* 1723, 3. l.

⁸ Lásd: 36. l.

⁹ Lásd: 1777. évi térkép.

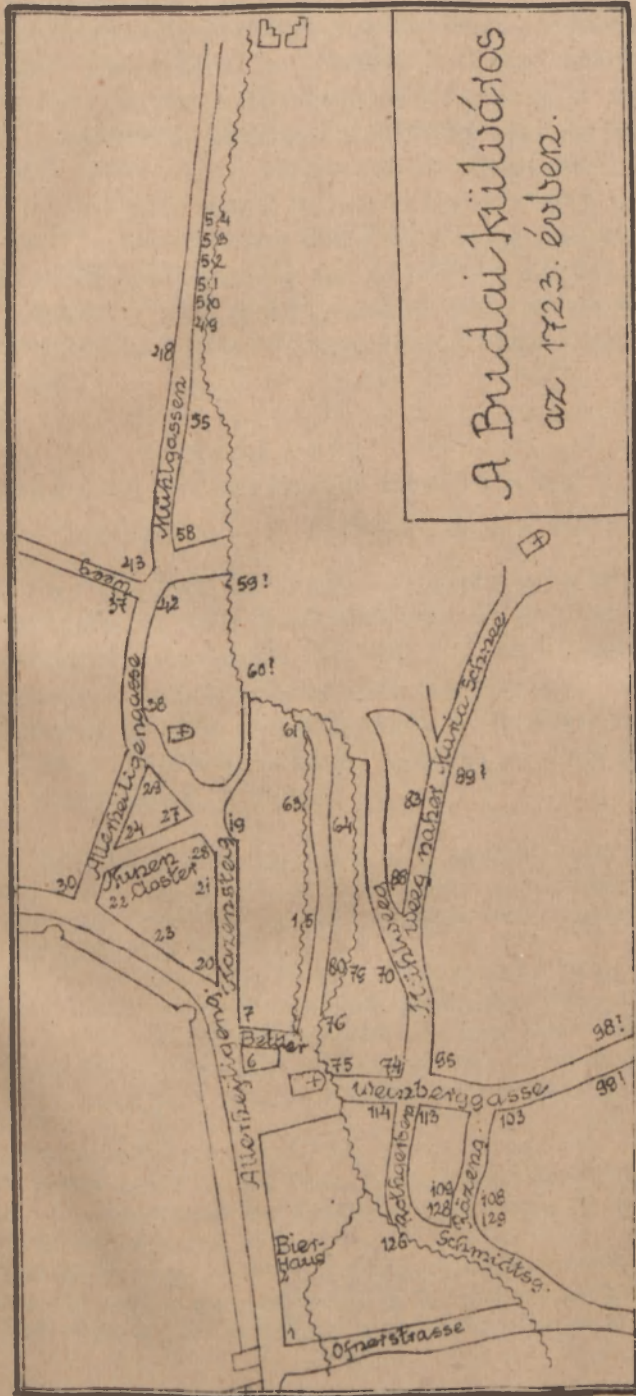
¹⁰ „No. 43. Szodas Martin in der Ofner Vorstadt habende Hauß Stöll undt garten. . . dessen Nachbar v. Sonnenaufgang die *Mühl gassen* v. Mittag der *Weeg* in das *Weingebürg*. . . ist.“ *Grundbuch* 1723, 21. l.

A Budai külváros
mai helyzete.

Mérték.
100 200

A Budai kúlváros az 1723. évben.

A *Weeg*-től északi irányba — az *Allerheijligengasse* folytatásaként — húzódott a *Mühlgassen*. A telekkönyv az utca végénél egymásután hat malmot is felemlít, melyeket már — úgy látszik — nem tartottak érdemesnek felmérni.¹¹ A puskaportorony: *Pulvermühl*, később *Pulverstamm* felé is erre vitt az út. Ennek helye már a tettyei romok közelében lehetett; ezért hívták a régiek magát a teret is *Pulverstamm*-nak.

Az utca az 1777. évi térképen már *Papiergasse* elnevezéssel fordul elő: az itt épült malmok egyikét Klimó püspök papírmalommá alakította át.¹² A XIX. század első felében előforduló *Papiermühlgasse* változat még pontosabban jelöli az elnevezés eredetét.¹³

5. Mühlweeg

és a Weeg naher Maria Schnee Kirche.¹⁴

(Ma Felső Puturluk-u. és F. H. Boldogasszony-u.)

Feltűnő, hogy mindkét elnevezés — a telekkönyv adatai nyomán — mindjárt az utca kezdeténél egyidejűleg ugyanarra az útszakaszra vonatkozik. Feljebb, hol az út kétfelé ágazik, az utcanevek is már külön-külön szerepelnek.

A Tettye patak további folyása mentén a *Mindenszentek* templomától keletre is álltak malmok,¹⁵ melyek részben püspöki, részben magánbirtokok voltak.

¹¹ „No. 49, 50, 51, 52, 53 et 54. angezeichnete 6. Mühlen seyndt Ihre hochbischöflichen Excell: angehörig undt weillen solhe an der Höhe des Berges gegen der *Pulver Mühl* stechen, mithin wegen des Steinigen gebürs nicht ausgemessen worden.“ U. o. 25. l.

¹² „A tettyei romok alatt volt a Klimó György (1751—1777) püspök által alapított, 1895-ben lebontott mansardtetős papírmalom, mely a 19. század elején megszűnt. Papírgyártmányainak vízjegye Klimó címere volt. Hüttner Keresztély 1838-ban ismét üzembe helyezte, de annak halálával a 60-as évek elején mint papírgyár végleg megszűnt.“ Szönyi Pécs, útmutató, 73. l.

¹³ Lásd 1856. évi térképet.

¹⁴ „No 74. Trumo Jantali in der Ofner Vorstadt habendes Haus. . . dessen Nachbar v. Sonnenaufgang der *Mühlweeg*. . . v. Mittag die Weinberggasse. . . ist.“ Grundbuch 1723, 36. l.

¹⁵ „A *Tettye-utcán* végig a *Mindenszentek* templomától keletre a mély vízárók mentén egykor malmok voltak. A Tettye-forrásból kiömlő patak folyását követőleg le egészen a *Malom-utca* végéig összesen 17 ma-

Erre vezetett az út egyszersmind a havi Boldogasszony kápolnája (*Maria Schnee Kirche*) felé is. A kápolnát 1698-ban építették: egy évvel később a városban dúlt pestis után. Az építésre engedélyt a német polgárság (*deutsche Nation*) kért Karaffa generálistól, aki báró Kurcz praefectust bízta meg a hely kijelölésével. Legalkalmasabb helynek látszott a város fölött elterülő magaslat, melyet azelőtt „Kakasdomb“- , vagy „Bajraktár“-nak¹⁶ hívták.

A XVIII. század második felében a *Mühlweeg* helyett a *Puturlukgasse* elnevezést találjuk. Változata: a *Puturlagasse* megmarad még a XIX. század első felében is.¹⁷ Nem állja meg a helyét az a föltevés, hogy a *Puturluk* szó téves elírása a német *Butterloch*-nak:¹⁸ az elnevezést ebben a formájában sehogysem lehetne vonatkozásba hozni az utcával.

A hosszú *Weeg naher Maria Schnee Kirche* elnevezést felváltja a XVII. század második felében a *Maria Schneegasse* utcanév. Az 1856. évi térképen ennek magyar fordítása: *Haviboldogasszonygasse* (sic!) fordul elő.

6. Weinberggasse.^{18a}

(Ma Ágoston-u.)

Az Ágoston-templomtól keletre alig pár ház választotta el a várostól a szőlőbirtokokat, ahová az akkor még kevésbé kiépült utca vezetett.

Később: a XVIII. század második, valamint a XIX.

lom volt (Pécsett 1845-ben összesen 23 malom, 1852-ben már egy gőzmalom és 26 vizimalom, ugyanakkor maga a Tettye-patak papír-, fűrész-, olaj- és 16 lisztmalmot hajtott.)“ Szőnyi: Pécs, útmutató, 72. l.

¹⁶ *Bajraktar* török szó: zászlót jelent. Valószínűleg itt tartotta a török őrséit.

¹⁷ Lásd 1777., 1856. évi térképek.

¹⁸ „A *Puturla-utcá*-nak *Butterloch* volt a neve, ház igen kevés volt benne, de az összes tabakosok az ott lefolyó tettyei patakot használták mesterségükhöz.“ Jellachich Károly: Pécs a XIX. század közepén. Pécs-Bar. megy. Múz. Egy. Ért. 1912.

^{18a} „No 75. Sti Patriarchae ord: Augustini Eremitarum der oesterreicherischen Provincs angehöriges Residenz Hauss... , dessen Nachbar... v. Mittag die *Weinberggasse* v. Nidergang das fließende Wasser... anstoßendt seynt.“ Grundbuch 1723. 36. l.

század első felében az *Augustinergasse* elnevezést találjuk.¹⁹ Ez az utcanév magyar fordításban még ma is megvan.

7. R ä z e n g a s s e.²⁰

(Ma a Márton-u. az Ágoston-u. felől.)

Az utcában s az egész környéken az 1723-as telekkönyvi összeíráskor még rácok laktak. A külvárosnak ezen a részén való településük régebb keletű lehet, mert az utca közvetlen közelében, a Tettye patak mellett külön templomuk és iskolájuk is volt.²¹

Ujabb elnevezést — *Martinigasse* — csak a XIX. század első felében találunk.

8. R o t h g e r b e r g a s s e.²²

(Ma A. H. Boldogasszony-u.)

A bőrkészítés Pécsnek már a legrégebb időktől fogva egyik virágzó iparága volt. Jóllehet a telekkönyv közelebbi adatokat itt lakó vörösbőr-készítőkről (timárokról) nem tartalmaz, az utca kedvező helyzete a patak mentén, melynek vízére a bőrcserzéshez feltétlenül szükségük volt, mégis amellett szól, hogy a timárok műhelyei itt lehettek. Más helyről vett adatok szerint is a *Márton-utca*: a régi *Schmidtsassen* és az Ágoston-templom környékén voltak a pécsi timárok házai.²³

E. Volckmann felemlíti, hogy a timár-mesterség is

¹⁹ Lásd 1777., 1856. évi térképek.

²⁰ „No 103. Marcus Messar in der Ofner Vorstadt habendes Hauss. . . dessen Nachbar. . . v. Nidergang die *Räzen*, undt Mitternacht Weinberg gasse ist.“ Grundbuch 1723, 51. l.

²¹ Protocollbuch 1714, 233. l.

²² „No 113. Georgius Mikola naher Petswar abgegangener Rüz habende Behausung so der Pejo Messar an sich Erkaufft undt die helfte des Hausskauffs Schillings bezahlt haben solle. . . , dessen Nachbar. . . v. Niedergang die *Rott göerben*, undt Mitternacht Weinbergs gasse ist.“ Grundbuch 1723, 55. l.

²³ „... A *Puturla-utcában* a tabakosok (fehérbőrtimárok) s az *Ágoston-templom* s a *Márton-utca* környékén a timárok (vörös bőrsők) műhelyei már a törökök korában is. 1845-ben még 11 timár volt.“ Szőnyi: Pécs, útmutató, 73. l.

a régiek szemében „tisztegtelen” foglalkozás volt.²⁴ Valószínű, hogy ez is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a timárok a falakon túl, a külvárosban telepedtek le.

A párhuzamos *Räzengasse* újabb elnevezése: a *Martinigasse* egyidőben erre az utcára is vonatkozik.

9. S c h m i d t s g a s s e n.²⁵

(Ma a Márton-utcának a Kossuth Lajos- és az Alsó Havi Boldogasszony-u. közti szakasza.)

A belvárosban is találkoztunk már ugyanezzel az utcaelnevezéssel.²⁶ Míg ott azonban a telekkönyv két kovácsmester nevét is felemlíti, ebben az utcában közelebbi adatokat az itt lakó kovácsokról nem találtunk. A szigeti külvárosban is volt egy *Schmidtgässl*.²⁷

A *Martinigasse* névváltozat már a XVIII. század második felében előfordul. Az 1856. évi térképen az utcának nincs neve: ezidőtájt a két szomszéd utcára értik az újabb megjelölést. Magyar fordításban az utcanév máig is fennmarad s újra a régi *Schmidtsgassen*-re vonatkozik.

4. A SZIGETI KÜLVÁROS UTCANEVEL.

1. W e i n b e r g s s t r a s s e.¹

(Ma Klimó-u.)

A szigeti külvárosi szőlőhegyek felé vezetett erre az út. A szőlőbirtokok akkor még közvetlenül a belváros északi falainál kezdődtek. Itt volt Frieweiss Antal szőlője is, mely

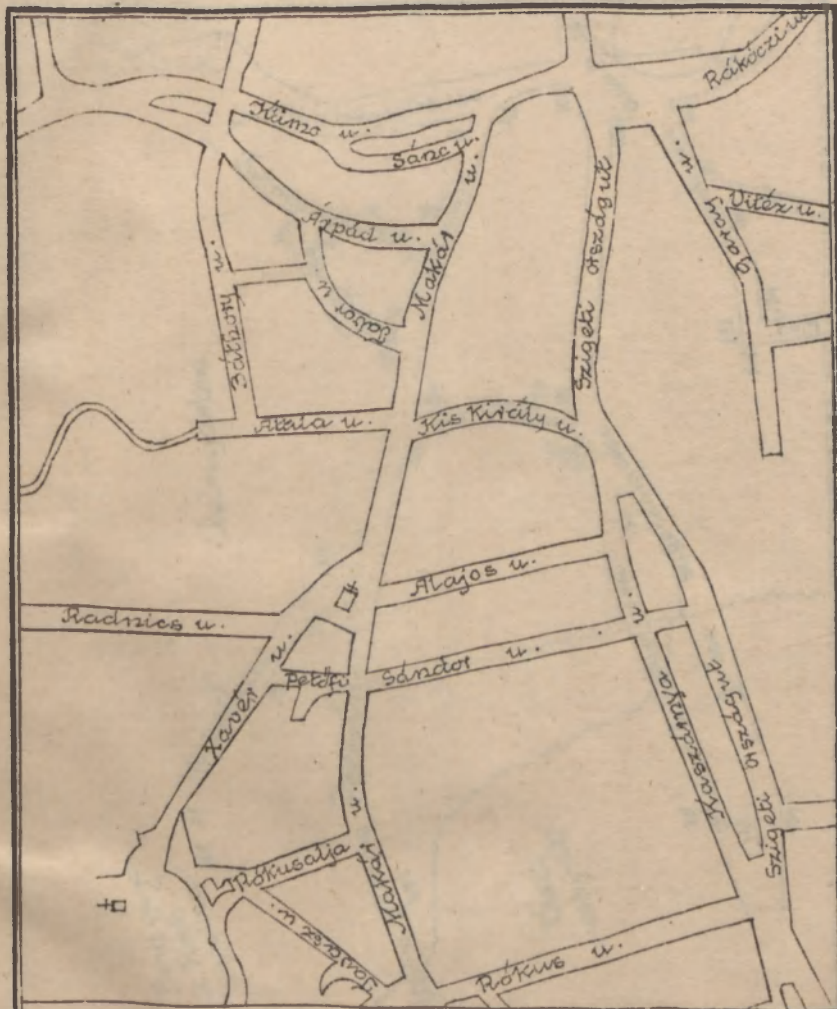
²⁴ V o l e k m a n n: Strassennamen und Stadtetum, 120. l.

²⁵ „No 128. Vojza Csebecsia in der Ofuer Vorstadt habende Behausung . . ., dessen Nachbar von Sonnenaufgang die Räzengasse, v. Mittag die *Schmidts gassen* anfang. . . ist.“ Grundbuch 1723, 62. l.

²⁶ V. ö. 24. l.

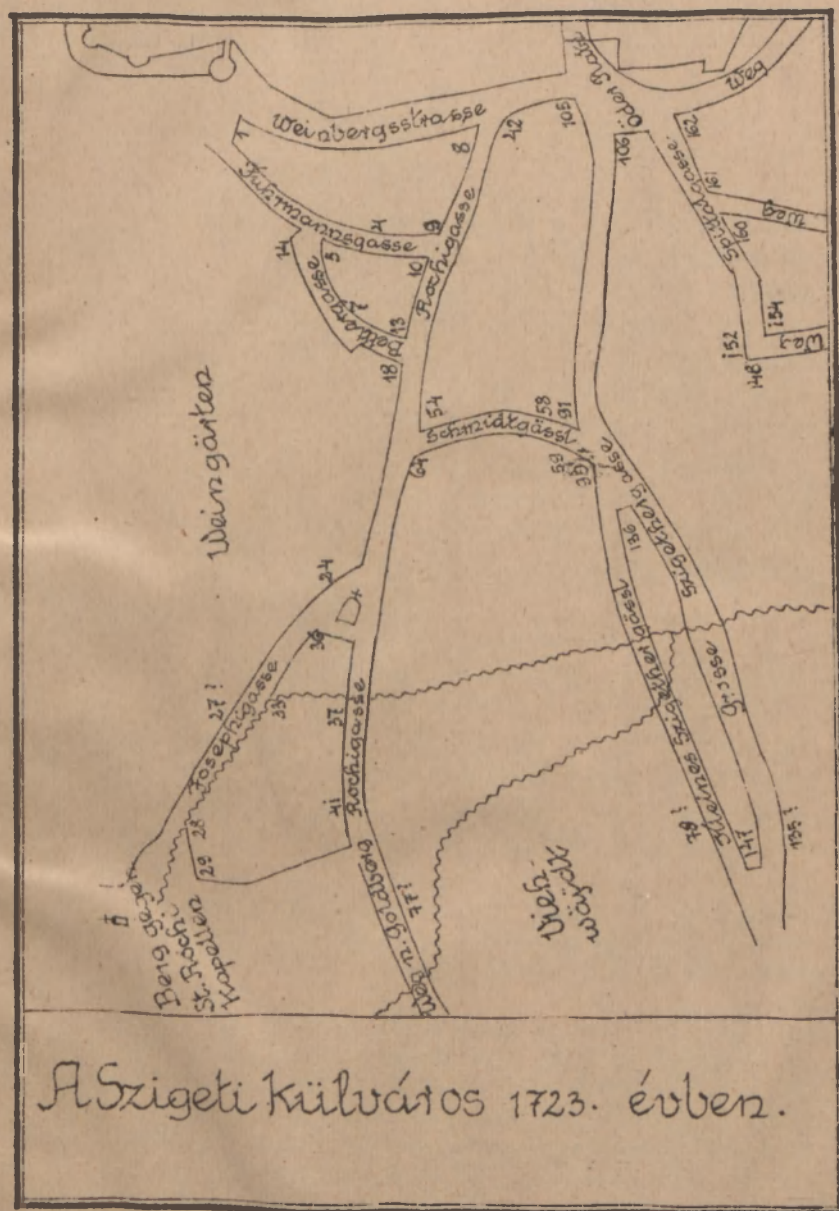
²⁷ V. ö. 52. l.

¹ „No 1. Thomatin Andreas in der Szigether Vorstadt habendes Heüssl. . . dessen Nachbar v. Sonnenaufgang die genante *Weinberg-Strasse* . . . ist.“ Grundbuch 1723, 1. l.

A Szigeti külvaros mai helyzete.

Mérték: 0 100 200 300

A Szigeti külváros 1723. ében.

később a városra szállt át. Emléke a *Frühweiss-völgy* elnevezésben ma is él.²

Az utcára vonatkozólag újabb elnevezést csak a XIX. század közepe táján találunk: az 1856. évi térképen *Petergasse* a neve.

2. Rochigasse.³

(Ma Makár-u.)

Az útvonal maga igen régi eredetű: a XIX. század közepe táján itt-ott még látható volt az utcában a rómaiak által készített kövezet.⁴ A telekkönyv idejében (1723) az utca már a mai Ferenc József laktanyáig ki volt építve.

Az utcaelnevezés eredete egészen a XVIII. század elejére nyúlik vissza, amikor a városban több ízben is dühöngött a pestis. A pestises betegeket a várostól távol egy dombra telepítették ki, melyet azóta is „Rochus-domb“-nak nevez a nép. Tőle nem messze (a mai gyermekmenhely udvarán) épült 1591-ben Idrisz baba türbéje, melyet a járványok idején szent Rochus, Rosalia s boromaei szt. Károly tiszteletére pestis-kápolnává alakítottak át.⁵

Mindkét helyhez a *Rochigasse* vezetett fel.

Az utca újabb, magyar fordításban még ma is érvényben levő neve: *Makargasse* az 1856. évi térképen fordul elő; keletkezésének ideje azonban kétségtelenül a XVIII. század második felére esik. Az utcaelnevezésben a nép Makár báró emlékét őrzi, aki mint hadnagy a város visszavétele alkalmával elsőnek hatolt a városba. Vitézségéért kapta a bárói

² Nem felel meg a valóságnak az a nép száján élő megállapítás, hogy a völgy elnevezését onnét kapta, mert tavasszal az itt szép számmal elültetett gyümölcsfák a terület kedvezőbb fekvésénél fogva jóval előbb virágzanak, mint másutt.

H. Johann Anton Fryweiss kereskedőről az 1713. évi tanácsülési jegyzőkönyvben találunk említést: január 19-én vették fel a polgárok sorába. Háza a belvárosban volt. (V. ö. 24. l.) Protocollbuch 1713. pag. 211.

³ „No 8. Adamus Höecs angehörig geweste öede Hauss Stöll in der Szigether Vorstadt. . . , dessen Nachbar v. Sonnenaufgang die Weinbergs Strasse v. Mittag die St. Rochusgasse . . . ist.“ Grundbuch 1723. 4. l.

⁴ Szőnyi Ottó: Pécs, útmutató, 80. l.

⁵ Szőnyi: Pécs, útmutató, 83. l.

címet s többek között a várostól nem messze fekvő „Makár“ szőlőhegyet, hová ezen az utcán keresztül vezetett fel az út.

3. Fuhrmannsgasse.⁶

(Ma Árpád-u.)

Az elnevezés egy már azóta rég kihalt foglalkozási ágat juttat emlékezetünkbe, mely nélkül a régi világban a kereskedelem szinte elképzelhetetlen volt. Fontosságát eléggé bizonyítják a nagy számban előforduló *Futtergasse* (Erfurt), *Füttergasse* (Znaim), *Fuhrstrasse* (Stettin) stb. utcaelnevezések, amelyek több nagy városban, kiváltképp nagyobb kereskedelmi gócpontokban fordulnak elő.

A pécsi *Fuhrmannsgasse* elnevezést rövidítetlen alakjában (t. i. a „man“ szó közbeiktatásával) megtaláljuk még Meissen, Wien, Riga és Pest városokban is, míg Bremában ennek többese, a *Kleine, Grosse Fuhrleutestrasse* változat fordul elő.⁷

Az utcanév a XVIII. század második felében megváltozik. Az 1777. évi városi térképen már a *Kannagasse* elnevezést találjuk. A XIX. század első felében ez az alak is újabb: *Kanaangasse* változatban fordul elő.⁸

4. Bettlergasse.⁹

(Ma Tábor-u.)

Ma is a város egyik legelhagyatottabb utcája; a régi időkben ez a jelleg még kirívóbb lehetett: itt igazán csak a szegények közt is a legszegényebbek: a koldusok telepedhet-

⁶ No 9. Forgacs Petri hinterlassene Wittib Elisabetha und Erben in der Szigether Vorstadt habendes Haussl. . . ., dessen Nachbar. . . v. Mittag die St. Rochus, v. Niedergang die *Fuhrmannsgasse* ist.“ Grundbuch 1723, 5. l.

⁷ E. Volckmann: Strassennamen u. Stadtetum, (Würzburg, 1919.) 48—49. l.

⁸ Lásd 1856. évi városi térkép.

⁹ No 9. Forgacs Petri hinterlassene Wittib Elisabetha und Erben Szigether Vorstadt habendes Haussl. . . ., dessen Nachbar. . . v. Mittag die St. Rochi, und v. Niedergang die *Bettlergasse*. . . ist.“ Grundbuch 1723, 7. l.

tek le. Ugyanebben az időben a budai külvárosban az ágostonrendiek temploma közelében is volt egy *Bettlergasse*.¹⁰

A XVIII. század második felében¹¹ felbukkanó *Táborgasse* névváltozatban már észrevehető a magyar utcaelnevezések lassú térfoglalása.¹² Az utcaelnevezést ebben az alakban megtaláljuk még a XIX. század közepe táján is.¹³

5. Josephgasse.¹⁴

(Ma Xavér-u.)

Egyszerű, a bibliából vett elnevezés, mely a lakosság vallásos érzületéből fakadt. Bibliai eredetű utca neveket ebben az időben még ritkán találunk: később — a XVIII. század vége felé — hasonló elnevezések tömegével keletkeznek.¹⁵

Ujabb névváltozat a *Xavergasse* elnevezés, mely az utca elejénél épült Xavér-kápolnától vette eredetét. Az utcanév ugyan csak az 1856. évi térképen tűnik fel, mégis még a XVIII. század második felében keletkezhetett: az 1740. évi tanácsülési jegyzőkönyvben találunk bejegyzést a kápolna felépítésére vonatkozólag.¹⁶

¹⁰ Lásd *Bettlergasse* 43. l.

¹¹ Lásd 1777. évi városi térkép.

¹² Hasonló, eredetileg nem is a német utcaelnevezések közé tartozó nevek még: *Tábornokgasse*, *Havi Boldogasszonygasse*, *Puturluk (Poturla)gasse*.

¹³ Lásd 1856. évi városi térkép.

¹⁴ „No. 24. Barjagta Michael in der Szigether Vorstadt habendes Hauss. . . dessen Nachbar. . . v. Mittag *Sti Josephgasse*. . . ist.“ Grundbuch 1723, 12. l.

¹⁵ V. ö. *Josephgasse*, *Mariagasse*, *Annagasse*, *Gabrielgasse*, *Rafaelgasse*, *Jordangasse*, *Getsemanigasse*, *Kanaangasse*, stb.

¹⁶ „Nikolaus Kovacsevics ist von Stadt Magistrat. . . aufgenommen worden, dass er die Leüth ordentlich verordne zum Steinbrechen. . . damit die vorm Szigether Thor zu Ehre der allerheyligsten Mutter Gottes, Heyl: Francisci Xavery aufzubauen kommende Kapelle desto ehender verfertigt werde. . .“ Protocollbuch 1740. den 31. May.

6. Schmidtgässl.¹⁷⁻¹⁸

(Ma Kis Király-u.)

Ebben az utcában is valószínűleg kovácmesterek laktak. A belvárosi *Schmidtgasse* elnevezésnek is — amint a telekkönyvből kitűnik — ez a tény szolgál alapul.

Az utca újabb elnevezése: *Joachimgasse* még a XVIII. század második felében keletkezik s változatlanul megmarad a XIX. század első felében is.¹⁹

7. Kleines Szigethergässl²⁰ és
Grosse Szigethergasse.²¹

(Ma Kaszárnya-u. és Szigeti országút.)

Mindkét utca a belvárosi *Szigetherstrasse* folytatása a *Szigether-Thor*-tól kezdődőleg. A *Schmidtgässl*-nél az utca kétfelé ágazik s a kisebb, szűkebb utcának innen van a *Kleines Szigethergässl* elnevezése.

A *Grosse Szigethergasse* az 1777. évi városi térképen *Szigether Vorstadtgasse*, az 1856. évi térképen pedig — mint ma is magyar fordításban — *Szigeiter Landstrasse* változatban fordul elő.

A *Kleines Szigethergässl*-nek a XVIII. század második felében keletkezett *Generalgasse* változata a XIX. század első felében már *Tábornokgasse* néven szerepel a városi térképen.

¹⁷ „No 54. Vegy Janos in der Szigether Vorstadt habendes Heüßel . . . , dessen Nachbar. . . v. Nidergang das *Schmidtgässl*, v. Mitternacht Stj Rochi gasse ist.“ Grundbuch 1723, 26. l.

¹⁸ V. ö. Ofner Vorstadt. *Schmidtgassen*, 48. l.

¹⁹ Lásd 1777., 1856. évi térképek.

²⁰ „No 78. Catharina Vogliczin Wittib in der Szigether Vorstadt habende Behausung und Garten. . . , dessen Nachbar. . . v. Mittag das *Kleine Szigether Gassl*, v. Nidergang u. Mitternacht die Viehwaydt ist.“ Grundbuch 1723, 38. l.

²¹ „No 105. Stipan Bosneak in der Szigether Vorstadt habendes Heüßl. . . , dessen Nachbar v. Sonnenaufgang und Mitternacht ein öeder Platz und Weeg gegen der Stadt Ringmaur, v. Mittag *die Szigether Gasse* . . . ist.“ U. o. 52. l.

8. Spittalgassen.²²

(Ma Garay-u.)

Ebben az utcában építtette gróf Nesselrode Ferenc püspök 1714-ben a régi török mosea mellé az első pécsi kórházat.

A kórház egy szegényes, földszintes épületben talált elhelyezkedésre s főként a város szegénysorsú betegeinek szolgált menedékkül.

Az utcanév több, mint egy századon át fennmaradt; utóljára az 1856. évi városi térképen tűnik fel.

²² „No 106. Kovacs Janos in der Szigether Vorstadt habende Behausung . . . dessen Nachbar v. Sonnenaufgang der öde Platz gegen der Stadt Ring Mauer, v. Mittag die *Spittalgassen*. . . ist.“ U. o. 52. l.

III. PÉCS A RÉGI NÉMET UTCANEVEK TÜKRÉBEN.

A városok utcanevei — tekintve a belőlük leszűrhető következtetéseket — annyiban értékesek és fontosak, amennyiben az *öntudatlan népies névadásnak közvetlen megnyilatkozásai*. A késői középkorban létrejött utcaneveket valóban ilyeneknek tekinthetjük, mert a városi utcákban járó-kelő polgárok lelki világának egy darabja kövesedett meg bennök: kialakulásukban a lakosság öntudatlan névadása volt a főtényező.

Meddig tartott a városi utcák népies névadása: a régi utcaelnevezések kialakulása, nem tudjuk. Egy azonban bizonyos, hogy a XVII. század vége az utcanevek kialakulásában fontos fordulópontot jelent.

A XVIII. század további folyamán az utcanevek keletkezésének természetes módja már valahogy korlátok közé van szorítva. A városi magistratus, az utcaelnevezések hivatalos jellege, e sajátságos, organikusan fejlődő nyelvalkotásoknak lassan véget vetett. E. V o l c k m a n n érdekes módon jellemzi az új utcaelnevezéseket: „*Die modernen Strassenbenennungen . . . sind der Hauptsache nach Schablone, oder in neuester Zeit Massenware übelster Art.*“²³

Pécs német utcaneveinek további kialakulását nagyban hátráltatta az idő rövidsége is. Az utcanevek gyakran ismétlődő, tarka változatosságáról ezért nem beszélhetünk. Bár a legrégebbi pécsi német utcanevek a XVII. század végén, ill. a XVIII. század elején keletkezettek, értékük mégis éppen abban rejlik, hogy érdekességüket, sajátosságukat tekintve Németország városainak utcaelnevezései mögött sem marad-

²³ V o l c k m a n n: Die deutsche Stadt im Spiegel alter Gassenamen. Würzburg, 1926. Vorwort. IV. 1.

nak el. Az élénk szellemi tevékenység, a kifejezés készsége jellemzi a pécsi utcaneveket.

A lakosság *vallásos gondolkodása* gyakran megnyilatkozik bennük; az angyalok és szentek nevei a bibliából vett elnevezések hosszú sora mutatja ezt:

Mariahülffgasse,
Josephgasse,
Mariagasse,
Annagasse,
H. Sebastianigasse,
J. Nepomukgasse,
Floriangasse,
Gabrielgasse,
Rafaelgasse,
Jordangasse,
Getsemanigasse,
Dreyfaltigkeitsplatz.

Egyéb utcanevek, melyek létrejöttüket a városban letelepedett szerzetes rendeknek köszönhetik, szintén a *kifejlett vallásos érzület* bizonyítékai:

Franciscaner Clostergasse,
Untere Franciscanergasse,
Obere Franciscanergasse,
Capucinergasse,
Paulinergasse,
Nonnengasse,
Benedictinergasse,
Barmherzigergasse,
Dominicanergasse,
Jesuitengasse.

A ma már többnyire feledésbe merült *köz, vagy magán-épületre, illetőleg birtokra való emlékezés* is, mely az akkori lakosság érdeklődését valahogy különösebben felkeltette, tovább él az utcaelnevezésekben. Néha egy *emlék, vagy ritkaság* (pl. a növényvilágból) is oka az utcanév keletkezésének:

Untere Schlossgasse,
 Obere Schlossgasse,
 Provisoratgasse,
 Weg gegen die Provisoratgasse,
 Postgasse,
 Järgasse,
 Salitergasse,
 Weg gegen das Kesslersche Gebäude,
 Schuellergasse,
 Untere, Obere Capitulgasse,
 Kleiner Platzgasse,
 Komitatgasse,
 Seminariumgasse,
 Schulgasse,
 Akademiegasse,
 Hofgartengasse,
 Aloegasse,
 Blumengasse,
 Dreyfaltigkeitsplatz,
 Brungässl.

Pécs *ipara* már a 18. század elején is fejlett volt. Több utcaelnevezés nyújt erre vonatkozólag érdekes felvilágosítást:

Säillerstadt,
 Schmiedtgasse,
 Säillergasse,
 Schlossergasse,
 Böckengasse,
 Crobatische Schuestergasse,
 Wärgasse,
 Wöbergässl.

A polgárok *nemzeti és társadalmi tagozódása*, mely egyúttal telepítéstörténeti adatokat is tartalmaz, nyilvánul meg a következő utcaelnevezésekben:

Hungargasse,
 Croatengasse,
 Sauwinckhl,
 Elendgässl.

A két utóbbi elnevezés szegényebb emberek, esetleg már a zsidók letelepedésére vall.

A *piaci élet változatossága* is kifejezésre jut az elnevezésekben:

Fischmarkt,
Fruchtplatz,
Hafnerplatz,
Viehplatz.

A város *topográfiájával* összefüggésben álló utcanevek is szép számmal találhatók. Ezek azért érdekesebbek a többi utcaelnevezéseknél, mert a *nép humora, tréfás kedve* bennük nyilatkozik meg legjobban:

Kazensteig,
Ofenloch,
Kothgässl,
Scharfe Egg,
Berggasse,
Wasserlauf,
Kleiner Platz,
Hauptgasse,
Hauptplatz.

Egyes utcák *nagyobb helységektől* vették elnevezésüket, minthogy a város forgalma a feléjük vezető útvonalon bonyolódott le:

Szigetherstrasse,
Sikloschergasse,
Innere Sikloschergasse,
Ofnergasse,
Capusvarergasse.

A város multjára való emlékezés nyilvánul meg két *háborús* utcaelnevezésben.

Sturm-gässl,
Danzgässl.

A fenti csoportokba osztott utcanevekben tükröződik vissza a XVIII. század Pécs városa s lakóinak igazi hímítatlan karaktere, amely még ma is helyi tradíciókban gyökerezik.

INHALTSANGABE.

Das erste Kapitel fasst kurz die bisherigen Ergebnisse der Siedlungsgeschichte Fünfkirchens zusammen.

Nach der Zurückeroberung der Stadt von den Türken hat sich in kurzer Zeit ein reges Stadtleben in Fünfkirchen entwickelt. Die vorzügliche geographische Lage der Stadt und der Reichtum des fruchtbaren Bodens der Umgebung haben dazu beigetragen, dass viele aus dem an Menschenmaterial damals schon sehr reichen Deutschland hierher kamen. Als die Türken nach der Schlacht bei Mohács (1687) über die Donau zurückgedrängt wurden, blieben nach Angabe der ersten Conscription bloss 180 Familien — Ungarn und Kroaten gemischt — in der Stadt zurück. Die geringe Anzahl der Stadtbewohner vergrösserte sich allmählich. Die ersten Kolonisten, deutsche Handwerker und Gewerbetreibende, folgten wahrscheinlich schon unmittelbar den deutsch-ungarischen Truppen. Eine grössere Gruppe kam noch vor dem Ende des XVII. Jahrhunderts aus Schwaben in die Stadt. Sie erhielten im Jahre 1691 das Recht, aus ihrer Mitte einen deutschen Richter zu wählen, der auch bei den Ratsitzungen eine bedeutende Rolle spielen sollte. Eine Conscription im Wiener Hofkammerarchiv aus dem Jahre 1698 weist schon einen beträchtlichen Zuwachs an Einwohnern auf. In ihr sind 637 Fünfkirchener Bürger (Familienväter) und 352 Häuser eingetragen. Das nach der Zerstörung der Stadt sich neu belebende Stadtleben wurde im Jahre 1704 durch Rákóczische Truppen und später durch, serbisches Militär zweimal fast gänzlich vernichtet. Der ungeheuere Bevölkerungsverlust sollte von neuem ersetzt werden. Die Protokollbücher der Stadt Fünfkirchen — besonders vom Jahre 1704 an — enthalten viele Namen neuer Einwohner, die sich hier das Bürgerrecht erworben haben. Eine grössere Anzahl der Namen der Bürger befindet sich am Ende des ersten Kapitels.

Als Grundlage der Strassennamenforschung unserer Stadt dient das erste, damals mit genauer Sorgfältigkeit zusammengestellte Grundbuch; dieses stammt, wie sich aus den Stadtprotokollbüchern von 1722—23 nachweisen lässt, aus dem Jahre 1723. Dieses erste Grundbuch der Stadt Fünfkirchen zeigt schon ein ruhiges, von äusseren und inneren Kämpfen freies Bürgertum und Stadtleben. Es enthält für die Topographie der Stadt, das Geistesleben der Einwohner eigentümliche, auf alte Gebäude und Handwerker bezügliche Gassenbenennungen, die über die Kulturgeschichte, Ethnologie und Sprache der Stadt Aufschluss geben können. Die angeführte Zusammenstellung fasst die Strassennamen der Inneren Stadt und zweier Vorstädte in drei Epochen und zwar in Jahren 1723, 1777, 1856 zusammen und will über die Entwicklung der Strassennamen einen Überblick geben.

Die Strassennamen der Inneren Stadt.

1723.	1777.	1856.
1. Sailler Stadt — Hofgartengasse	Aloegasse	Aloegasse
2. Franciscaner Clostergasse	Getsemanigasse	Sezemangasse?
3. Untere Franciscanergasse	Arnoldgasse	Arnoldgasse
4. Obere Franciscanergasse	Nonnengasse	Nonnengasse
5. Provisoratgasse	Benedictinergasse	Benedictinergasse
6. Untere Schlossgasse	Blumengasse	Blumengasse
7. Obere Schlossgasse	Paulgasse	Paulgasse
8. Schmidtgasse	Kleiner Platz-Gasse	—
9. Sikloschergasse	Capucinergasse	—
10. Innere Sikloschergasse.	Theresiagasse	Theresiagasse
11. Sauwinkhl	Paulinergasse	Paulinergasse
12. Paulinergässl	Fortsetzung der Paulinergasse	Fortsetz. der Paulinerg.
13. Saillergasse	Fortsetzung der Postg.	Fortsetz. der Postg.
14. Capucinergasse	J.Nepomukgasse	Nepomukgasse
15. Sturmgässl	Rafaelgasse	Gabrielgasse
16. Danzgässl	Gabrielgasse	Rafaelgasse
17. Postgässl	Postgasse	Alte Postgasse
18. Ofner- (Stern-) Gasse	Hauptgasse	Hauptgasse
19. Hungargassen	Mariagasse	Mariengasse
20. Schuellergässl	Schulgasse	Kleine Schulgasse

1723.	1777.	1856.
21. Obere Capitulgasse	Kapitelgasse	Kapitelgasse
22. Caposvarergasse	Kaposvarergasse	Kaposvarergasse
23. Untere Capitulgasse	Akademie-gasse	Grosse Schulgasse
24. Huetterergassel	Dietertgasse?	Palgasse?
25. Der Weg — Wöber- gassl	Seminariumgasse	Seminariumgasse
26. Berggasse	Komitatgasse	Comitatgasse
27. Sebastianigassen	Seminariumgasse	Seminariumgasse
28. Scharffe öckh	Fortsetz. der Franzg.	Fortsetz. der Seilerg.
29. Kazensteig	Jordangasse	Jordangasse
30. Croatengasse	Annagasse	Annagasse
31. Järgergasse	Josefgasse	Josefgasse
32. Brungassel	Fortsetz. der Jordang.	Fortsetz. der Jordang.
33. Kothgassl	"	"
34. Maria Hülf-gasse	Fortsetz. der Mariag.	Fortsetz. der Marieng.
35. Elendtgässel	Franzgasse	Seilergasse
36. Ofenloch	Forsetz. der Josefg.	Fortsetz. der Josefgasse
37. Schlossergasse	"	"
38. Crobatische Schues- tergasse	Fortsetz. der Annag.	Fortsetz. der Annagasse
39. Böckhengasse	"	"
40. Wagnergasse	Floriangasse	Floriangasse
41. Salitergasse	Johanngasse	—

Die Strassennamen der Ofner und Szigether Vorstadt.

1723.	1777.	1856.
1. Allerheyligengasse	—	Obere Müllnergasse
2. Bettlergasse	—	—
3. Kazensteig	Allerheiligengasse	Allerheiligengasse
4. Mühl-gassen	Papiergasse	Papiermühl-gasse
5. Mühlweeg	Puturlukgasse	Puturlagasse
6. Weeg naher Maria Schnee Kirche	Maria Schneegasse	Haviboldogasszonygasse
7. Weinberggasse	Augustinergasse	Augustinergasse
8. Razengasse	—	Martinigasse
9. Rothgerbergasse	—	Martinigasse
10. Schmidtsgassen	Martinigasse	—
1. Weinbergsstrasse	—	Petergasse
2. Rochigasse	—	Makárgasse
3. Fuhrmannsgasse	Kannagasse	Kanaangasse
4. Bettlergasse	Táborgasse	Táborgasse
5. Josephigasse	—	Xavergasse
6. Schmidtgassl	Joachimgasse	Joachimgasse

	1723.	1777.	1856.
7. Kleines	Szigether-		
gassl		Generalgasse	Tábornokgasse
8. Grosse	Szigethergas-		
se.		Szigether Vorstadtgasse	Szigeter Landstrasse
9. Spitalgasse		Spitalgasse	Spitalgasse

Gilt in allgemeinen die Wende vom XVII. zum XVIII. Jahrhundert als die Grenzlinie alter und moderner Strassenbezeichnung, so verschiebt sich für Fünfkirchen diese Grenzlinie in den Anfang des XVIII. Jahrhunderts.

TARTALOMJEGYZÉK :

Előszó	3
Pécs város telepítéstörténetéről	5
Az 1723. évi telekkönyv	16
A belváros utcanevei	18
A budai külváros utcanevei	43
A szigeti külváros utcanevei	48
Pécs a régi német utcanevek tükrében	54
Inhaltsangabe	58

37626

